

PRAWO

-

PRZESZŁOŚĆ, WSPÓŁCZESNOŚĆ, PERSPEKTYWY

REDAKCJA

MAŁGORZATA BUDNIK-MINIERSKA
RAFAŁ MINIERSKI

PRAWO

PRZESZŁOŚĆ, WSPÓŁCZESNOŚĆ, PERSPEKTYWY

REDAKCJA

MAŁGORZATA BUDNIK-MINIERSKA
RAFAŁ MINIERSKI

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

KOMITET REDAKCYJNY:
PRZEWODNICZĄCA: MGR MAŁGORZATA BUDNIK-MINIERSKA
WICEPRZEWODNICZĄCY: MGR INŻ. RAFAŁ MINIERSKI

REDAKCJA TECHNICZNA:
DAWID KOBYLAŃSKI

RECENZENCI:
PROF. US DR HAB. MARCIN ORZECHOWSKI
DR JUSTYNA JASIAK
DR ARKADIUSZ POLAŃSKI
DR INŻ. RAFAŁ ŚPIEWAK

KOREKTA REDAKTORSKA, SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI
KAROL ŁUKOMIAK

© COPYRIGHT BY AUTHORS & ARCHAEGRAPH

ISBN: 978-83-67959-74-2

WERSJA ELEKTRONICZNA DOSTĘPNA NA STRONIE INTERNETOWEJ WYDAWCY:
www.archaeograph.pl

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

ŁÓDŹ, SIERPIEŃ 2024

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA.....	7
PRZEMIANY SPOŁECZNO-GOSPODARCZE BUŁGARII.....	9
VITALII MANYCH	
ROZWÓJ SPOŁECZNO-POLITYCZNY BUŁGARII.....	21
VITALII MANYCH	
POLSKI LIBERALIZM. PRZESZŁOŚĆ, WSPÓŁCZESNOŚĆ, PERSPEKTYWY.....	36
PAWEŁ A. LESZCZYŃSKI	
ANALIZA PRZEPISÓW O PRZECIWDZIAŁANIU PRANIU PIENIĘDZY I FINANSOWANIA TERRORYZMU – SYSTEM AML W POLSCE.....	55
KONRAD TARŁOWSKI	
FORMY ZATRUDNIENIA MŁODOCIANYCH W POLSKIM PORZĄDKU PRAWNYM.....	66
NATALIA ANNA WROŃSKA	

PRZEDMOWA

Niniejszym przedstawiamy Państwu monografię naukową zatytułowaną *Prawo - przeszłość, współczesność, perspektywy*, w której znajdują Państwo pięć autorских rozdziałów młodych adeptów nauki.

Pierwszą część monografii otwierają dwa rozdziały autorstwa Vitalii Manych. Pierwszy rozdział monografii pt. *Przemiany społeczno-gospodarcze Bułgarii* skupia się na zmianach w gospodarce Bułgarii, takich jak transformacje w rolnictwie, przemyśle oraz strukturze społecznej kraju. Celem artykułu jest analiza wpływu reform ekonomicznych na rozwój gospodarczy, a także na życie obywateli Bułgarii. Drugi rozdział monografii pt. *Rozwój społeczno-polityczny Bułgarii* koncentruje się na ewolucji systemu politycznego jak również na relacjach społecznych w Bułgarii. W artykule omówiono zmiany polityczne, takie jak przejście od komunizmu do demokracji. Omawiane zmiany wpłynęły na strukturę władzy oraz integrację społeczną.

Następną część monografii otwierają trzy rozdziały. W pierwszym artykule autorstwa dr hab. Pawła A. Leszczyńskiego pt. *Polski liberalizm. Przeszłość, współczesność, perspektywy* przedstawiono w sposób syntetyczny historyczne aspekty "deficytowej" obecności liberalizmu na dzisiejszej polskiej scenie politycznej. A także opisano skrótowo partie, inne organizacje oraz osobistości o profilu liberalnym w Polsce, po transformacji społeczno-politycznej rozpoczętej w 1989 roku. Dodatkowo przedstawiono autorskie propozycje programowe, mogące stanowić punkt wyjściowy do dyskusji dla środowisk liberalnych o różnej orientacji. W kolejnym artykule autorstwa Konrada Tarłowskiego pt. *Analiza przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy i finansowania terroryzmu – system aml w Polsce* poruszona została problematyka dotycząca prania pieniędzy, a więc w tym celu została przedstawiona problematyka tego zjawiska, poprzez wyjaśnienie pochodzenia tego terminu, jego definicja, klasyfikacja, proces prania pieniędzy, jego etapy ale również system nadzoru oraz kary

i sankcje. Celem ostatniego artykułu autorstwa Natalii Anny Wrońskiej pt. *Formy zatrudnienia młodocianych w polskim porządku prawnym* jest przedstawienie analizy form zatrudniania pracowników młodocianych w polskim porządku prawnym. Artykuł został opracowany na podstawie analizy dostępnej literatury, aktów prawnych oraz badań statystycznych.

W imieniu Komitetu Redakcyjnego niniejszej monografii pragniemy podziękować wszystkim osobom zaangażowanym w proces jego wydania, w tym m.in. wydawnictwu, recenzentom oraz autorom.

Redakcja Naukowa

Mgr Małgorzata Budnik-Minierska,

Mgr inż. Rafał Miniński

PRZEMIANY SPOŁECZNO-GOSPODARCZE BUŁGARII

Streszczenie: Pod koniec lat pięćdziesiątych i na początku lat sześćdziesiątych Bułgaria stanęła w obliczu poważnego kryzysu gospodarczego. Była to gospodarka głównie rolnicza, z niewielkim, ale rosnącym sektorem przemysłowym. Kraj cierpiał na brak surowców, zaawansowanej technologii oraz środków finansowych, co zmusiło rząd do otwarcia na handel zagraniczny w celu zaspokojenia potrzeb ekonomicznych. W latach siedemdziesiątych rząd bułgarski skoncentrował swoje wysiłki na rozwijaniu sektorów maszynowego, hutniczego i chemicznego, próbując w ten sposób zmodernizować gospodarkę. Jednak struktura gospodarcza zdominowana przez niewydajne metody produkcji oraz brak zaawansowanej technologii utrudniały postęp technologiczny i efektywność ekonomiczną. Aby zmodernizować produkcję rolną i zwiększyć wartość dodaną eksportu, wprowadzono kompleksy rolniczo-przemysłowe (APK). Te kompleksy były oparte na spółdzielniach rolniczych oraz przemysłowych przedsiębiorstwach, co miało na celu integrację produkcji rolnej z przemysłową. Choć struktura APK umożliwiła lepsze podejmowanie decyzji inwestycyjnych i bardziej efektywną kontrolę alokacji zasobów, niska wydajność rolnictwa nadal stanowiła poważne wyzwanie, utrudniając osiągnięcie zamierzonych celów. Mimo tych trudności, APK pozwoliły na pewne usprawnienia w zarządzaniu zasobami i inwestycjami, co w dłuższej perspektywie mogło przyczynić się do poprawy sytuacji gospodarczej Bułgarii.

Słowa kluczowe: Bułgaria, kraj, rolnictwo, kolaboracja, gospodarka, kryzys

WPROWADZENIE

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych Bułgaria przeżywała kryzys gospodarczy, będąc słabo rozwiniętym krajem rolniczym z niewielkim przemysłem. Po drugiej wojnie światowej, głównym czynnikiem determinującym gospodarkę kraju były drobne gospodarstwa rolnicze, które w większości zaspokajały własne

potrzeby. w celu modernizacji kraju, w 1948 roku wprowadzono pięcioletni plan rozwoju, wzorując się na radzieckim modelu gospodarczym. Plan zakładał industrializację kraju oraz zmianę struktury społecznej na korzyść klasy robotniczej.

Wczesne lata siedemdziesiąte były okresem, w którym przemysł maszynowy, hutnictwo żelaza i przemysł chemiczny dominowały w bułgarskiej gospodarce. Jednak utrzymanie struktury opartej na wczesnej industrializacji ograniczało rzeczywistą modernizację technologiczną. Bułgarskie kierownictwo tłumaczyło niezadowolające wyniki gospodarki niedostosowaniem systemu administracji państwowej do postępu technicznego i rewolucji naukowo-technicznej. Reformy były konieczne, a główną zaletą wprowadzonej struktury było lepsze podejmowanie decyzji inwestycyjnych i kontrola alokacji zasobów.

W latach osiemdziesiątych pojawiły się nasilające się kryzysy gospodarcze. w 1979 roku wprowadzono koncepcję "nowego mechanizmu gospodarczego", której celem było zwiększenie wydajności pracy, poprawa jakości produktów i uczynienie ich konkurencyjnymi na rynku światowym poprzez decentralizację i wykorzystanie elementów gospodarki rynkowej. Jednak wraz z upływem czasu udział inwestycji w rolnictwo zmalał, a kraj odczuwał brak produktów spożywczych na rynku wewnętrznym.

Przedstawiony artykuł analizuje kryzys gospodarczy, procesy modernizacji i reformy strukturalne, które miały miejsce w Bułgarii pod koniec lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych oraz wpływ tych zmian na gospodarkę kraju w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych.

KRYZYS GOSPODARCZY PRZEŁOMU LAT PIĘĆDZIESIĄTYCH I SZEŚĆDZIESIĄTYCH

Po drugiej wojnie światowej Bułgaria była słabo rozwiniętym krajem rolniczym z rodzącym się przemysłem. Rynek we wszystkich swoich składnikach – kapitałowym, towarowym - funkcjonował w otoczeniu przeważającej liczby drobnych producentów rolnych, zaspokajających przede wszystkim własne potrzeby.

W celu podniesienia gospodarki kraju w 1948 r. odbył się V zjazd Bułgarskiej Partii Komunistycznej (dalej: BKP), na którym planowano wprowadzić w życie plan pięcioletni - proces modernizacji Bułgarii, wzorując się na modelu sowieckim.

W takim przypadku zakładano: zmianę relacji między przemysłem a rolnictwem na korzyść tego pierwszego poprzez uprzemysłowienie; realizowanie

współpracy w rolnictwie; stworzenie nowej struktury społecznej zdominowaną przez klasę robotniczą; przekształcenie ideologii partyjnej w ideologię narodową.

Pierwszym poważnym problemem było to, że planowana przez BKP industrializacja była tak szybka i na dużą skalę, że nie mogła być przeprowadzona przy dostępnych w kraju środkach. Bułgaria nie miała ani niezbędnych surowców, ani niezbędnych technologii i sprzętu. Oznacza to, że taka ambicja nie mogłaby zostać zrealizowana bez otwarcia handlu dla świata kapitalistycznego. w tym kontekście zmiana polityki zagranicznej ZSRR i bloku wschodniego po śmierci Stalina była korzystna dla biznesplanów BKP.

Warto jednak zauważyć, że uspołecznienie sektora rolnego uznano za jedno ze źródeł uprzemysłowienia (Газин 2003: s. 45). Ponieważ do połowy 1948 r. nie było zauważalnej poprawy procesu współpracy rolniczej, organizacje partyjne starały się go przyspieszyć.

Do kwietnia 1949 r. utworzono ponad 900 nowych spółdzielczych gospodarstw rolnych (TKZG), a udział gruntów publicznych wzrósł z 4-5 do 12%.

Jednak masowe łamanie prawa, w tym w dostarczaniu obowiązkowych dostaw państwowych, wywołało niezadowolenie wśród chłopów, które ujawniło się po wyborach do rad lokalnych w 1949 roku. Wyniki wyborów zmusiły kierownictwo BKP do korekty polityki wobec chłopstwa. Wprowadzono nowy system skupu produktów rolnych, tak aby pewna ich część pozostała dla chłopów do swobodnej sprzedaży.

Ogłoszone cele pierwszej pięcioletki (1949-53) potwierdziły priorytety gospodarcze wskazane w poprzedniej dwulatkce. Na rolnictwo miało trafić 17 proc. nowych inwestycji, a przemysł – 47 proc. Produkcja przemysłowa brutto miała wzrosnąć o 119 procent, głównie za sprawą 220-procentowego wzrostu przemysłu ciężkiego. Przemysł lekki i rolnictwo miały zwiększyć wielkość produkcji. Oczekiwano, że szybka kolektywizacja i mechanizacja rolnictwa umożliwi osiągnięcie tego ostatniego celu poprzez uwolnienie siły roboczej dla przemysłu, budownictwa i transportu. Ponieważ około 25 procent dochodu narodowego kraju inwestowano w infrastrukturę gospodarczą, poziom życia pozostawał niski.

Kierownictwo kraju powróciło do idei przymusowej kooperacji w rolnictwie w 1950 r., kiedy to specjalna komisja KC Komunistycznej Partii Ukrainy opracowała program rozbrojenia. w trakcie jego realizacji chłopcy byli poddawani bezprawnym aresztowaniom i grzywnom.

Represje i brutalne metody kolaboracji spowodowały wzrost napięcia w kraju. w tych warunkach w marcu 1951 r. ukazała się uchwała KC BKP, w której potępiono łamanie prawa wobec chłopów i oskarżono miejscowych

przywódców o „wypaczenie prawidłowej polityki partii”. Potem wielu chłopów opuściło TKZG. Jednak do 1953 r. sektor spółdzielczy obejmował około 60% użytków rolnych.

Proces socjalizacji sektora rolnego w dużej mierze determinował powolne tempo jego rozwoju. w 1952 roku plan został uznany za zakończony rok przed terminem, ale statystyki za ten okres były zbyt niepełne i sprzeczne, aby ocenić jego rzeczywiste wyniki. w materiałach wejściowych i wyjściowych istniały znaczące wąskie gardła (Стыкалин 2010: s. 44). Rolnictwo otrzymało mniej inwestycji niż planowano i nie wykazało wzrostu w tym okresie. Efekt niskiej produkcji produktów rolnych rozprzestrzenił się na inne sektory gospodarki, hamując produkcję w branżach pokrewnych. Znaczna pomoc logistyczna nadeszła ze Związku Radzieckiego, ale za wysoką cenę: Bułgaria musiała sprzedawać produkty na rynek radziecki po cenach niższych niż rynkowe, a arogancja sowieckich doradców ekonomicznych wywołała poważne niezadowolenie.

Utrzymujące się problemy z nadmierną rotacją siły roboczej zmusiły reżim do obniżenia celów dla przemysłu ciężkiego w drugiej pięcioletce (1953–1957), a średnioroczny wzrost przemysłu w tym okresie spadł z 20,7 do 12,7%.

W 1952 r. przywódcy bułgarscy stwierdzili, że kraj zmienił się z agrarnego w przemysłowo-rolniczy i postawili zadanie maksymalnego rozwoju produkcji dóbr konsumpcyjnych. Trend ten okazał się jednak krótkotrwały, odchodzenie od niego rozpoczęło się już w 1956 roku. Również w ciągu dekady, od 1946 do 1956 roku, w wyniku intensywnego rozwoju przemysłu, struktura społeczna bułgarskiego społeczeństwa uległa istotnym zmianom: udział robotników wzrósł z 18,7 do 27,7%, a udział chłopów zmniejszył się z 64,5 do 35,8%.

W czerwcu 1958 r. VII Zjazd Komunistycznej Partii Ukrainy stwierdził, że w Bułgarii zbudowano materialną i techniczną bazę socjalizmu oraz ustanowiono dwie główne formy własności - państwową i spółdzielczą. Partia twierdziła, że Bułgaria była pierwszym krajem poza Związkiem Radzieckim, który osiągnął pełną kolektywizację rolnictwa i ogłosiła cele trzeciego planu pięcioletniego. Plan ten, który rozpoczął się w 1958 r., ustalał stosunkowo umiarkowane stawki początkowe.

Jednak w 1959 r. decyzja BKP o przeprowadzeniu „Wielkiego Skoku” radykalnie podniosła standardy: do 1965 r. wielkość produkcji przemysłowej musiała trzy-czterokrotnie przekroczyć poziom z 1957 r., a do 1961 r. rolnictwo musiało produkować trzy razy więcej niż w 1957 r. Aby osiągnąć ten ostatni cel, ponownie zreorganizowano rolnictwo. Zjednoczenie kołchozów zmniejszyło ich liczbę o 70 procent, po czym średnia powierzchnia kołchozów ustępowała jedynie

Związkowi Radzieckiemu wśród krajów Europy Wschodniej. Wielkie plany Żiwkova zostały wyraźnie spowolnione do 1961 r., kiedy niezdolność gospodarki do osiągnięcia takiego wzrostu była dla wszystkich oczywista.

Tymczasem pod koniec lat pięćdziesiątych głównym problemem było bezrobocie w miastach. Nowy ruch kolektywizacji przyniósł kolejną falę migracji chłopskiej do ośrodków miejskich. Problem ten został spotęgowany przez zmniejszenie sowieckiego importu surowców przemysłowych, co stworzyło pewną nadwyżkę mocy produkcyjnych w przemyśle ciężkim. Tak więc zwiększone uprzemysłowienie trzeciego planu pięcioletniego miało również na celu wchłonięcie nadwyżki siły roboczej.

W 1959 r. obrano kurs na „przyspieszony rozwój gospodarczy” kraju. w celu stworzenia warunków niezbędnych do jego nacjonalizacji rozpoczęto reformę administracyjną i terytorialną.

W wyniku gwałtownego wzrostu poziomu podziału pracy w wyniku wprowadzenia scentralizowanego planowania, rosnącej roli budżetu państwa i początku funkcjonowania jednego banku narodowego gospodarka gwałtownie zwiększa społeczną wydajność pracy (średnio około 10% rocznie w pierwszych latach uprzemysłowienia). Jednak dość szybko, bo w ciągu prawie dwunastu lat, gospodarka kraju zmieniła się i pozwoliła na 2,8-krotny wzrost dochodu narodowego.

Motorem tego bezprecedensowego tempa wzrostu jest sektor przemysłowy, który realizuje dwa razy większy wzrost niż cała gospodarka. z drugiej strony kolektywizacja w rolnictwie szybko rozwiązuje narastające od wieków negatywne zjawiska, a mianowicie masowe wykorzystywanie pracy dzieci i prymitywnych środków produkcji.

Jeszcze przed 1960 r. bułgarskie rolnictwo produkowało dwa razy więcej niż w latach 30. XX wieku, które uważane są za najbardziej udane lata przedwojenne.

Jednym z głównych celów polityki uprzemysłowienia jest poprawa dobrobytu ludności. Osiąga się to poprzez ciągłe zwiększanie zatrudnienia oraz zwiększanie wydajności pracy poprzez pogłębianie jej podziału. Szczególnie silny wpływ na rozwój handlu detalicznego ma wzrost konsumpcji gospodarstw domowych. Zmienia się struktura konsumpcji – zmniejsza się jej udział na żywność, odzież i obuwie kosztem innych dóbr nieżywnościowych (wydatki na higienę, usługi pocztowe, transportowe itp.).

Od końca lat 60. w kraju prężnie rozwija się przemysł elektroniczny. Państwo wydaje kolosalne jak na swoją skalę środki na rozwój tej branży, w wyniku czego Bułgaria zajmuje wiodącą pozycję wśród krajów Rady Wzajemnej

Pomocy Gospodarczej (dalej: RWPG) w tych zaawansowanych technologicznie produkcjach o wysokiej wartości dodanej.

Daje to impuls i pozytywny wpływ na wszystkie powiązane branże w gospodarce narodowej. Kraj na długie lata staje się regionalnym liderem technologicznym.

Jednak na początku lat 60. wielkość produkcji rolnej ledwo przekraczała poziom z 1939 r. Taka sytuacja zmusiła kierownictwo kraju do podwyższenia cen skupu, wprowadzenia stałej płacy minimalnej dla kooperantów itp. Jednak w październiku 1962 r. zdecydowało się na import zboża, zawierając porozumienie z Kanadą.

W pierwszej połowie lat 60. kierownictwo kraju przeszło na politykę „intensyfikacji produkcji społecznej”, oficjalnie zatwierdzoną w 1966 r. Aby go zrealizować, planowano po pierwsze przeprowadzić bezpośrednią odbudowę techniczną, a po drugie usprawnić zarządzanie gospodarką.

Wszędzie w przedsiębiorstwach rozpoczęła się wymiana przestarzałego sprzętu, mechanizacja obszarów produkcyjnych z dużym udziałem pracy fizycznej. w tym celu utworzono w szczególności specjalne brygady „postępu technicznego”, w skład których weszli naukowcy, inżynierowie i praktycy. w celu ukierunkowania instytutów naukowych na rozwiązywanie konkretnych problemów produkcyjnych Komitet Postępu Technicznego został przekształcony w Komitet Nauki i Postępu Technicznego. Jednocześnie w wielu przedsiębiorstwach wprowadzono eksperymentalnie nowy mechanizm zarządzania.

KURS RESTRUKTURYZACJI STRUKTURALNEJ GOSPODARKI W LATACH 70

Do wczesnych lat 70. XX wieku przemysł maszynowy, hutnictwo żelaza i przemysł chemiczny pozostawały priorytetowymi gałęziami przemysłu w życiu gospodarczym Bułgarii. Jednak zachowanie podstawowych elementów modelu wczesnej industrializacji ograniczało rzeczywistą modernizację technologiczną.

Jednak bułgarskie kierownictwo tłumaczyło niezadowolające wyniki gospodarki niedostosowaniem systemu administracji państwowej do wymagań postępu technicznego i rewolucji naukowo-technicznej oraz podkreślało potrzebę jej reformy.

Dlatego w 1966 r. XIX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (dalej: KPZR) postawił przed społeczeństwem zadanie przejścia od rozwoju ekstensywnego do intensywnego. Decyzję tę poparł ZSRR. Linia ta była wspierana

przez wszystkie kolejne fora partyjne, ale nie przyniosła znaczących rezultatów, a w 1971 r. głównym zadaniem stała się budowa rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego poprzez industrializację, wprowadzenie zaawansowanych technologii oraz rozwój postępu naukowo-technicznego.

Jak zauważają niektórzy współcześni bułgarscy analitycy, w polityce gospodarczej prowadzonej przez reżim Todora Żiwkova pożądanie nieustannie przeplata się z rzeczywistością, potrzeby z możliwościami, często woluntaryzm przeważa nad racjonalnością.

Za krok wstecz uważa się tworzenie na bazie związku spółdzielni rolniczych (kołchozów) oraz przedsiębiorstw przemysłu przetwórczego i spożywczego kompleksów rolno-przemysłowych (APK). Nowa struktura miała uprzemysłowić produkcję rolną, zwiększyć wartość dodaną bułgarskiego eksportu poprzez przetwarzanie większej ilości towarów rolnych oraz zwiększyć zaopatrzenie miast w żywność bez odwracania siły roboczej z przemysłu. Pod koniec lat 60. relatywnie niskie wskaźniki rolnictwa w dotychczasowej strukturze uniemożliwiały osiągnięcie tych celów.

Pomysł łączenia istniejących przedsiębiorstw w mniejszą, być może łatwiejszą do zarządzania liczbę jednostek szybko rozprzestrzenił się z rolnictwa do przemysłu. Pod koniec lat 70. liczba stowarzyszeń, w których zrzeszone były przedsiębiorstwa przemysłowe, zmniejszyła się o połowę. Większe stowarzyszenia otrzymały uprawnienia do podejmowania decyzji za swoje przedsiębiorstwa w zakresie nowych inwestycji, kredytów bankowych i dotacji budżetowych. w ramach stowarzyszenia większe spółki zależne mogły nadal podpisywać własne umowy na dostawy i utrzymywać własne rachunki bankowe, ale przestały być podmiotami prawnymi. Mniejsze przedsiębiorstwa – oddziały, uzależniły się całkowicie od swoich zrzeszeń.

Główną zaletą tej uporządkowanej organizacji było to, że stowarzyszenia mogły lepiej podejmować decyzje inwestycyjne i kontrolować alokację materiałów i siły roboczej niż niewielka liczba ministerstw lub duża liczba przedsiębiorstw. Nowa struktura łączyłaby konkretne przedsiębiorstwa przemysłowe z instytucjami naukowymi w taki sam sposób, jak kompleksy rolnicze.

Reformy te okazały się niezadowolające. Zreformowane metody planowania nadal pozostawiały niewykorzystany potencjał przemysłowy, a kontrola jakości nie uległa poprawie. Zachodni i krajowi klienci byli niezadowoleni z jakości wielu bułgarskich produktów (Щербань 2013, s. 68). Nowe wskaźniki planowania, które wyznaczają normy redukcji kosztów, w rzeczywistości w niektórych przypadkach obniżyły jakość. Poszczególni członkowie instytucji nie mogli

przekazywać swoich pomysłów stowarzyszeniom czy ministerstwom, w których podejmowano decyzje o imporcie lub inwestowaniu w nowe technologie. Tak więc nowe ramy tylko podkreślały niebezpieczeństwo socjalistycznego monopolu.

Oczywiste jest, że reżim Todora Żiwkova mógł polegać tylko na ZSRR. w latach budowy socjalizmu w Bułgarii, przy pomocy sowieckiej, zbudowano ponad 600 dużych przedsiębiorstw przemysłowych, które, jak twierdzono, stanowiły podstawę bułgarskiego przemysłu.

Fabryki i fabryki, w których zainstalowano sprzęt radziecki, produkowały 95% metali żelaznych i 85% metali nieżelaznych, 80% produktów przemysłu rafineryjnego i petrochemicznego, 70% energii elektrycznej i 60% produktów przemysłu chemicznego.

NASILENIE ZJAWISK KRYZYSOWYCH W GOSPODARCE W LATACH 80. XX WIEKU

Pojęcie „nowego mechanizmu gospodarczego” zostało wprowadzone w 1979 r. przez reformy mające na celu zwiększenie wydajności pracy, poprawę jakości produktów, uczynienie ich konkurencyjnymi na rynku światowym, oparte na zasadach decentralizacji, „mobilizacji oddolnej”, samowystarczalności i wykorzystania elementów gospodarki rynkowej. Kluczem do rozwoju takiego systemu był zapis: „państwo jest właścicielem, a zespół pracowników jest właścicielem nieruchomości”.

Jednak kryzys energetyczny początku lat 80., a także wyczerpywanie się możliwości ekstensywnego wzrostu gospodarki bułgarskiej zmusiły bułgarskie kierownictwo do zadeklarowania realizacji selektywnej polityki strukturalnej poprzez rozwój zadeklarowanych dla Bułgarii obszarów strategicznych – technologii elektronicznych, technologii związanych z wytwarzaniem i wykorzystaniem nowych materiałów, biotechnologii.

Postawy te wiązały się z dążeniem strony bułgarskiej do bliższej współpracy z państwami Wschodnioeuropejskiego Obszaru Gospodarczego, a także wejścia w światowe stosunki gospodarcze. Jednak deklarowane przekształcenia były często przekształcane w praktyce do tego stopnia, że stawały się narzędziami realizacji zakrojonych na szeroką skalę przekształceń strukturalnych, mało związanych z głównymi celami polityki strukturalnej.

Wzrost inwestycji kapitałowych nie doprowadził do intensywnego rozwoju gospodarki. w efekcie zaostrzył się problem niedoboru surowców, narastającej

nierównowagi gospodarki, spadku zysków z eksportu w związku z koniecznością pokrycia szybko rosnącego importu zwiększeniem masy środków eksportowych.

W tych warunkach nieuniknione okazało się zwiększenie „kosztów” tempa wzrostu gospodarczego. Struktura gospodarki narodowej Norm Bezpieczeństwa Radiologicznego (dalej: NRB), ukształtowana pod wpływem czynników subiektywnych przestała odpowiadać możliwościom technicznym, kadrowym, surowcowym i finansowym kraju. Jeśli chodzi o kondycję finansową republiki, należy zwrócić uwagę na wzrost deficytu budżetu państwa, wzrost zadłużenia Bułgarii w walutach wymienialnych.

W latach 70. i 80. udział inwestycji skierowanych na rozwój rolnictwa spadł prawie 2-krotnie, ciężar właściwy w dochodzie narodowym zmniejszył się z 19 do 11%. w rezultacie w latach 1986-1988 średnioroczny przyrost produkcji rolniczej był ujemny w stosunku do poprzedniego pięciolecia. Na rynku krajowym zaczął odczuwać dotkliwy brak produktów spożywczych.

Pomimo zbyt wysokiego udziału środków produkcyjnych w strukturze inwestycji, do początku lat 80. nadal prowadzono rozwój produkcji grupy „A” i zmniejszanie udziału inwestycji kapitałowych w produkcji grupy „B”. Na koniec badanego okresu ich stosunek wynosił 83:17.

Ewidentny był brak należytej dbałości o rozwój dóbr konsumpcyjnych, niezadowolający stan krajowego rynku konsumenckiego oraz ograniczenie tradycyjnych rodzajów eksportu przemysłu lekkiego i spożywczego dla Bułgarii.

Deficyt surowcowy łączył się z kryzysem energetycznym. Rozpoczęte ograniczenia w dostawach energii elektrycznej z ZSRR doprowadziły do tego, że w dużych miastach wprowadzono nawet reżim oszczędzania energii elektrycznej.

Niepokojącą oznaką kryzysu był gwałtowny wzrost zadłużenia zagranicznego Bułgarii. w wyniku nierozsądnej polityki inwestycyjnej elektronika i inne prestiżowe branże pochłonęły ogromną część zasobów narodowych (Щупленков 2015, s. 22). Każdego roku branże te wymagały „wpompowania” w wysokości ok. 4 mld dolarów, a w wyniku eksportu dawały ok. 2 mld. w ten sposób, od 1985 r. zadłużenie zagraniczne Bułgarii rosło rocznie o ok. 1,5-2 mld dolarów. Od 700 milionów dolarów w 1979 r. wzrosło do 8 miliardów pod koniec 1988 r.

Cechą bułgarskiego kryzysu było zaostrenie kwestii narodowej. Zaniepokojone niepokojącą sytuacją demograficzną (starzenie się społeczeństwa bułgarskiego, wzrost ciężaru właściwego ludności tureckiej, w wyniku czego wskaźnik urodzeń jest wyższy niż wśród Bułgarów), władze bułgarskie próbowały siłowo zapewnić etniczną jedność narodu bułgarskiego.

W trakcie tzw. procesu odrodzeniowego na przełomie 1984 i 1985 roku nazwiska obywateli pochodzenia muzułmańskiego zostały zastąpione imionami chrześcijańskimi. Wtedy zapadła decyzja o relokacji bułgarskich muzułmanów do Turcji. Decyzja ta wywołała masowe niezadowolenie wśród ludności muzułmańskiej, a także trudności w gospodarce, negatywną reakcją za granicą (Волокитина 2012, s. 87).

W 1989 r. odnotowano gwałtowny spadek dochodu narodowego, Bułgaria stanęła w obliczu niemożności spłacenia długu zagranicznego, który według danych zebranych na plenum w grudniu 1989 r. wyniósł 11,5 mld dolarów. w rezultacie wzrosła inflacja, brakowało artykułów pierwszej potrzeby i pojawiło się ukryte bezrobocie. Wzrost trudności gospodarczych w dużej mierze doprowadził do radykalizacji postaw społecznych.

Zarówno w sferze politycznej, jak i gospodarczej Bułgaria naśladowała model sowiecki. w przeciwieństwie do, powiedzmy, Polski, gdzie prywatna własność ziemi była znaczna, w Bułgarii doszło do całkowitej nacjonalizacji. Jak się okazuje, właśnie struktura i system rozwoju, dominacja własności państwowej, niski poziom techniczny produkcji, brak niezawodnych rynków oraz deformacje w sferze finansowej są jednymi z przyczyn bardzo trudnego przejścia Bułgarii do gospodarki rynkowej. Niemniej jednak reformy, które zostały pomyślnie przeprowadzone w latach 60. i poprawiły stan gospodarki kraju, zostały przyćmione przez nieudane zmiany lat 70-80., które doprowadziły do stagnacji gospodarczej, pozostającej niezaprzeczalną i będącą jedną z głównych przyczyn niezadowolenia politycznego.

PODSUMOWANIE

Pod koniec lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych Bułgaria zmagala się z poważnym kryzysem gospodarczym jako słabo rozwinięty kraj rolniczy z niewielkim przemysłem. w odpowiedzi na te wyzwania, władze wprowadziły pięcioletni plan rozwoju w 1948 roku, oparty na radzieckim modelu gospodarczym, który zakładał przyspieszoną industrializację kraju oraz zmianę struktury społecznej na korzyść klasy robotniczej.

Wczesne lata siedemdziesiąte były okresem, w którym przemysł maszynowy, hutnictwo żelaza i przemysł chemiczny dominowały w gospodarce bułgarskiej. Niemniej jednak, utrzymanie struktury opartej na wczesnej industrializacji ograniczało rzeczywistą modernizację technologiczną. Bułgarskie władze tłumaczyły niezadowolające wyniki gospodarki niedostosowaniem systemu administracji

państwowej do postępu technicznego i rewolucji naukowo-technicznej, co skłaniało do podjęcia reform. Istotną korzyścią wprowadzonej struktury było lepsze podejmowanie decyzji inwestycyjnych i kontrola alokacji zasobów.

Jednak w latach osiemdziesiątych nasiliły się kryzysy gospodarcze. w 1979 roku wprowadzono koncepcję "nowego mechanizmu gospodarczego", który miał na celu zwiększenie wydajności pracy, poprawę jakości produktów i uczynienie ich konkurencyjnymi na rynku światowym poprzez decentralizację i wykorzystanie elementów gospodarki rynkowej. Niemniej jednak, udział inwestycji w rolnictwo zmniejszył się, co spowodowało niedobór produktów spożywczych na rynku krajowym.

Przedstawiony artykuł analizuje kryzys gospodarczy, procesy modernizacji i reformy strukturalne, które miały miejsce w Bułgarii pod koniec lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, oraz ich wpływ na gospodarkę kraju w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Pomimo pewnych sukcesów, jakie odniesiono w poprawie kondycji gospodarczej kraju w latach sześćdziesiątych, nieudane zmiany w latach siedemdziesiątych oraz niezadowolenie polityczne przyćmiły te osiągnięcia.

Wskazuje się również, że Bułgaria, zarówno pod względem politycznym, jak i gospodarczym, naśladowała radziecki model. Dominacja własności państwowej, niski poziom technologiczny produkcji, brak rynków zbytu i zakłócenia w sferze finansowej są czynnikami utrudniającymi trudną transformację kraju na gospodarkę rynkową. Niemniej jednak, zidentyfikowane problemy stwarzają możliwość dalszych reform mających na celu zwiększenie wydajności gospodarki i poprawę warunków życia mieszkańców Bułgarii.

BIBLIOGRAFIA

Газін В. П.

2003 Новітня історія країн Європи та Америки 1945-2002 роки: Навчальний посібник.

Стыкалин А. С.

2010 Советско-болгарские отношения в 1953 – 1964 гг. по материалам Президиума ЦК КПСС.

Щербань Т. Ю.

2013 Спроби лібералізації економічної та політичної системи в Болгарії у 1985-1989 рр.: роль внутрішніх і зовнішніх

чинників. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, [Online] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2013_37_50 (dostęp z dnia: 04.04.2024).

Щупленков Н. О.

2015 Партийний контроль комуністичних і робочих партій над молодіжними об'єднаннями соціалістичних країн 1960-х - початку 1980-х років: спільне та відмінне. Соціодинаміка. [Online] Режим доступу: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=16976 (dostęp: 04.04.2024).

Волокитина Т. В.

2012 Болгария - "16-я республика СССР": замыслы и действительность. 1960-е годы. Новая и новейшая история. [Online] Режим доступу: <https://rabkrin.org/volokitina-t-v-bolgariya-16-ya-respublika-sssr-zamyislyi-i-deystvitelnost-1960-e-godyi-statya/> (dostęp: 04.04.2024).

SOCIO-ECONOMIC CHANGES IN BULGARIA

Abstract: In the late 1950s and early 1960s, Bulgaria faced a serious economic crisis. It was a predominantly agricultural economy with a small but growing industrial sector. The country lacked raw materials, advanced technology, and financial resources, which forced the government to open up to foreign trade in order to meet economic needs. In the 1970s, the Bulgarian government focused its efforts on developing the machinery, metallurgy, and chemical sectors in an attempt to modernize the economy. However, an economic structure dominated by inefficient production methods and a lack of advanced technology hindered technological progress and economic efficiency. In order to modernize agricultural production and increase the added value of exports, agro-industrial complexes (AICs) were introduced. These complexes were based on agricultural cooperatives and industrial enterprises, with the aim of integrating agricultural production with industrial production. Although the AIC structure allowed for better investment decisions and more efficient control of resource allocation, low agricultural productivity continued to pose a serious challenge, making it difficult to achieve the intended goals. Despite these difficulties, the APKs allowed for some improvements in resource management and investments, which in the long run could contribute to improving Bulgaria's economic situation.

Keywords: Bulgaria, country, agriculture, collaboration, economy, crisis

ROZWÓJ SPOŁECZNO-POLITYCZNY BUŁGARII

Streszczenie: Po objęciu władzy przez Todora Żiwkova w 1954 roku, Bułgaria weszła w okres intensywnej budowy socjalizmu, który miał na celu szybkie przekształcenie kraju w nowoczesne państwo socjalistyczne. Żiwkow, jako lider Partii Komunistycznej, zainicjował szereg ambitnych projektów mających na celu industrializację i kolektywizację rolnictwa. Jego polityka skupiała się na przekształceniu Bułgarii z kraju o dominującej gospodarce drobnoskalowego rolnictwa w państwo o charakterze przemysłowo-rolniczym. Pod jego rządami w kraju rozwijały się wielkie inwestycje przemysłowe, a proces kolektywizacji rolnictwa zmienił strukturę wiejską, tworząc duże gospodarstwa rolne zarządzane kolektywnie. Żiwkow zainicjował również modernizację infrastruktury i wzrost urbanizacji. Jednakże, mimo tych wysiłków na rzecz modernizacji, jego rządy były również źródłem licznych problemów społecznych. Społeczne protesty były powszechne, co było odpowiedzią na wprowadzone reformy polityczne i ekonomiczne. Żiwkow, mimo tego, starał się nieustannie umacniać swoją władzę, reagując na wszelkie formy oporu brutalnymi represjami i kontrolą polityczną. Przez 35 lat jego rządów Bułgaria przechodziła przez różne etapy rozwoju, a zmiany wprowadzone przez Żiwkova znacząco wpłynęły na strukturę społeczno-gospodarczą kraju. Mimo dużych inwestycji i modernizacji, społeczne niezadowolenie i opór pozostawały istotnymi problemami jego rządów.

Słowa kluczowe: plany Żiwkova, industrializacja, kolektywizacja, reorganizacja, Bułgaria

WPROWADZENIE

Państwa socjalistyczne, takie jak Bułgaria, miały zarówno swoje sukcesy, jak i błędne obliczenia w trakcie realizacji idei budowy socjalizmu. Jednakże, jeśli przyjrzymy się historii Bułgarii w latach 50. i 80. wspominając o XX wieku, nie można pominąć jednego z najbardziej kontrowersyjnych przywódców kraju

i jego polityki wewnętrznej - Todor Żiwkow, który kierował Bułgarią przez 35 lat. Jest mało usprawiedliwione poddawanie ścisłej ocenie dziedzictwa Todora Żiwkova, ponieważ jest on interesującym przykładem kontrowersyjnego i złożonego politycznego lidera. w ciągu dekady rządów Żiwkova dokonały się znaczące przemiany społeczno-gospodarcze, które kompletnie odmieniły krajobraz kraju. Kraj, który wcześniej opierał się głównie na drobnym rolnictwie jako podstawie swojej struktury gospodarczej, przeobraził się w kraj o charakterze przemysłowo-rolniczym, gdzie ponad połowa dochodu narodowego generowana jest przez sektor. Według oficjalnych statystyk, od 1952 do 1980 roku dochód narodowy na mieszkańca zwiększył się prawie siedmiokrotnie, uwzględniając inflację. Dodatkowo, oprócz rozwoju gospodarczego, obserwuje się dynamiczny rozwój edukacji, kultury i literatury oraz budowę nowych miast i odbudowę wsi. Jednakże, nie możemy lekceważyć wpływu represywnego systemu socjalizmu, który zniszczył wszelkie przejawy niesubordynacji i podburzania do walki. To właśnie dlatego, że okres rozwoju Bułgarii pod rządami T. Żiwkova jest tak niejednoznaczny i ciekawy.

DOJŚCIE T. ŻIWKOWA DO WŁADZY I LIBERALIZACJA ŻYCIA SPOŁECZNEGO (POŁOWA LAT 50. – POCZĄTEK LAT 60.)

Zmiana władzy w Bułgarii i początek budowy socjalizmu rozpoczęły się w kraju w szybkim tempie po 1954 r., kiedy do władzy doszedł ambitny przywódca Bułgarskiej Partii Komunistycznej Todor Żiwkow. Oczywiście taki rozwój kraju i szybka zmiana władzy nie obeszły się bez wsparcia Związku Radzieckiego. Rola Todora Żiwkova w historii Bułgarii była istotna ze względu na jego 35-letnie przywództwo nad „ludową” Bułgarią od 1954 do 1989 roku. Często zdarzało się, że lud nazywał Todora Żiwkova "Baj Toszo", co oznaczało po prostu "Wujek Todor". Jednak jako przywódca wielkiego państwa, Todor Żiwkow jest postacią niejednoznaczną, ponieważ w opinii publicznej Bułgarów miał specyficzny wizerunek: przywódca, który jest ludowym i ma zdrowy rozsądek, niezależnie od poziomu wykształcenia. Jest prosty w komunikacji i oddany partii oraz sprawie narodu. Faktycznie, ludzie mieli możliwość dostrzec na czele kraju obraz „typowego” lidera, z wodzowskim stylem rządzenia i wzorowym przywódcą partii komunistycznej. Jednak Todor Żiwkow był także pragmatycznym człowiekiem, dla niektórych faktycznie stał się twórcą państwa, podczas gdy dla innych był jednak dyktatorem i tyranozaurusem swojego narodu (Баева 2008, s. 18). Nie zważając

na to, w 1954 roku Todor Żiwkow objął stanowisko przewodniczącego Bułgarskiej Partii Komunistycznej, zastępując Wyłko Czerwenkowa, który był zwolennikiem radykalnej polityki.

W kwietniu 1956 r. Żiwkow został zasadniczo jedynym władcą Bułgarii. Nowe kierownictwo nieco złagodziło dotychczasowy kurs, zwłaszcza w polityce agrarnej. Nie zrezygnowała jednak z kolektywizacji i do 1958 r. zakończyła ten proces wcześniej niż we wszystkich innych krajach „demokracji ludowej”.

Pozycja polityczna Żiwkowa pogorszyła się, ponieważ jego wielkie plany industrializacji i kolektywizacji rolnictwa wywołały silne protesty społeczne w latach 1959-1961, ale w 1962 roku zastąpił Jugowa na stanowisku premiera. Chruszczow oficjalnie poparł Żiwkova wizytą państwową w Bułgarii w 1962 roku. Żiwkow zwrócił uwagę, że premier Jugow został obalony z powodu zbrodni przeciwko państwu, podważania polityki KC, utrudniania demokratyzacji kraju oraz realizowania przez Jugowa tendencji „karierotwórczych”. Żiwkow twierdził, że były to jedyne powody rezygnacji Jugowa.

Na spotkaniu z Eugenią Anderson – ambasadorem USA w Bułgarii Todor Żiwkow zwrócił uwagę, że wiele innych zmian w rządzie było koniecznych nie z powodów politycznych, ale z potrzeby przyciągnięcia do rządu nowej, młodej krwi, a także realizacja planów partii dotyczących bardziej naukowo-technicznego rozwoju. Premier odnotował obecność w nowym rządzie kilku akademików, a także zaznaczył, że nowe plany partii wymagają powołania ekspertów (Валева и Зудинов 2001, s. 22). Żiwkow wyróżnił nowego ministra spraw zagranicznych Baszewa, mówiąc, że jest dobrze wykwalifikowany, ma doświadczenie w szkoleniu ideologicznym i mówi czterema językami. Twierdził, że by minister spraw zagranicznych Łukanow, a także np. były minister transportu Dymitrow nie zostali zwolnieni z powodu jakichkolwiek niepowodzeń czy nadużyć (jak Jugowa), a jedynie z powodu złego stanu zdrowia i zbyt długiej służby. Dodał, że większość byłych urzędników pozostanie w rządzie, ale dostanie mniej pracy.

Premier podkreślił potrzebę reorganizacji rządu, a w szczególności zaznaczył, że reorganizacji ulegnie Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

Ponieważ podkreślał plany rządu, można wnioskować, że rząd powinien był przejąć większą rolę w kierowaniu sprawami kraju niż partia, ale Todor Żiwkow upierał się, że rząd będzie musiał realizować politykę i plany partii. Zauważył, że gdyby jako premier nie wykonywał poleceń partii, zostałby wyrzucony, podobnie jak Jugow.

Dodatkowe zmiany w partii i rządzie nastąpiły dopiero w 1971 r., w połowie lat 60. Żiwkow zaczął reprezentować nowe pokolenie przywódców, a represje

polityczne wyraźnie złagodniały. Pozostała po 1944 r, stara gwardia urzędników pozostała potężnym elementem partyjnym o ważnych koneksjach sowieckich; dlatego Żiwkow zapewnił tej grupie wystarczającą liczbę stanowisk w Biurze Politycznym, aby zapewnić jej wsparcie. Tymczasem Żiwkow w pierwszym okresie selektywnie usuwał urzędników, aby zapobiec rozwojowi alternatywnych ośrodków władzy w partii. w 1964 r, Żiwkow zdobył poparcie chłopów, mianując na prezydium Zgromadzenia Ludowego NRB nominalnie niezależnego Georgia Trajkowa i ułaskawiając towarzyszy straconego przywódcy BZNS (Bułgarski Związek Ludów Rolnych) Pietkowa.

Kierując partią i państwem T. Żiwkow konsekwentnie stwarzał przesłanki i warunki dla własnej wyższości, afirmacji mitu swojej nieomyślności jako teoretyka i praktyka budowania socjalizmu. Poza zjazdami BKP wygłaszał przemówienia programowe na prawie wszystkich imprezach partyjnych (konferencjach, plenach KC) niezależnie od poruszanych tam zagadnień, a jego poglądy stanowiły podstawę podejmowanych decyzji. Nad formowaniem kultu pracowała większość jego bliskiego otoczenia, które okresowo przetasowywał, liczny aparat partyjny i środki masowego przekazu.

Rządy Żiwkova charakteryzowały się stabilnością, nie było nagłych przekształceń i zmian (nie licząc ostatnich lat jego rządów). Jednocześnie ten okres od końca lat 50. do połowy lat 80. w innych krajach Europy Wschodniej również nie obfitował w wydarzenia społeczno-polityczne. Żiwkow, podobnie jak jego poprzednicy, był niewymownie lojalny wobec Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego i jej przywódców. Wielokrotnie odtwarzał wszystkie te „innowacje” KPZR w Bułgarii.

Odwoływanie się do ważnych, pilnych problemów miało jednak charakter wyłącznie propagandowy, prowadzony w celu zwrócenia uwagi społeczeństwa na „innowacyjność”, oryginalność myślenia bułgarskiego przywódcy i wcale nie doprowadził do radykalnych, zakrojonych na szeroką skalę zmian w życiu społecznym i życie polityczne. Przez długi czas sekretarzowi generalnemu KC BKP udało się umiejętnie ukryć swoją absolutną władzę pozorami edukacji, innowacyjności i eksperymentowania. Celom tym służyła taktyka angażowania młodych utalentowanych ludzi w dyskusję nad problemami i tworzenie programów. Ale takich ludzi trzymano, że tak powiem, na długiej smyczy, dopóki nie przekroczą granic dopuszczalnej krytyki. Kiedy to się stało, sankcje nadeszły natychmiast.

X Zjazd Partii, który odbył się w kwietniu 1971 r., opracował nowy program BKP, zbieżny z nowym konstytucyjnym opisem władzy partyjnej. Program określał ortodoksyjną, hierarchiczną strukturę partyjną demokratycznego centralizmu,

odpowiedzialność każdego szczebla do poziomu wyższego. Organizacje partyjne najniższego szczebla miały opierać się na zakładach pracy; wszystkie inne poziomy byłyby określone przez podziały terytorialne. Lojalność wobec KPZR została potwierdzona (Валево 2003, s. 40). Celem BKP było zbudowanie zaawansowanego społeczeństwa socjalistycznego, któremu brakowało różnicowania pod względem własności i statusu społecznego - w tamtym momencie całe społeczeństwo miało być jedną klasą robotniczą. Partia musiała zwrócić szczególną uwagę na naukę i technologię.

Pewne „liberalne odchylenia” dozwolone w ograniczonych ramach przez reżim autorytarny można oczywiście uznać do pewnego stopnia za przejaw pluralizmu opinii. Nie był to jednak słuszny pluralizm polityczny i ideologiczny, odstępstwo, choćby minimalne, w szczególności od zasady wiodącej roli partii komunistycznej. Co więcej, rola ta została prawnie zapisana w nowej konstytucji kraju przyjętej we wrześniu 1971 r.

Należy również zauważyć, że chociaż T. Żiwkow miał aspiracje demokratyczne, nie cofał się przed aktywnym stosowaniem wszelkiego rodzaju represyjnych metod kontroli ludności: nacisków moralnych i politycznych, zwolnień z pracy, zakazów wykonywania niektórych czynności, pozbawiania wolności itp. Oznacza to, że aparat represji działał bez zarzutu, parlament legitymizował wszystkie decyzje partyjne, przywódca miał nieograniczoną władzę, wszystkie sfery życia znajdowały się pod kontrolą BKP. Kierownictwo partii cieszyło się wieloma przywilejami, a osoby bezpartyjne z trudem odnosiły sukcesy zawodowe.

T. Żiwkowowi szczególnie zależało na zachowaniu i wzmocnieniu własnej siły osobistej – nie poszedł w tej kwestii na żadne kompromisy. w wielu przypadkach T. Żiwkow i jego najbliżsi współpracownicy dokonywali wyboru na rzecz metod siłowych w poszukiwaniu rozwiązania tego lub innego problemu. w rezultacie prześladowano nie tylko jednostki i organizacje, ale także duże grupy społeczne. Przykładem może być podejście do „kwestii muzułmańskiej”.

Za panowania T. Żiwkowa, zwłaszcza w latach 60. i 70. w Bułgarii zaszły wielkie zmiany społeczno-gospodarcze, które radykalnie zmieniły jej wygląd. Już w połowie lat 60. XX wieku kraj, w którym w strukturze gospodarki narodowej dominowało rolnictwo drobne, przekształcił się w kraj przemysłowo-rolniczy, w którym przemysł stanowił ponad połowę wytwarzanego dochodu narodowego. Od 1952 do 1980 roku, według oficjalnych statystyk, dochód narodowy (w cenach porównywalnych, w przeliczeniu na jednego mieszkańca) wzrósł ponad 6,8 razy.

Jednocześnie w okresie modernizacji Bułgarii podejmowano próby przyspieszenia procesów społeczno-politycznych, często nawet wbrew obiektywnym warunkom. w toku industrializacji pojawiły się elementy autarkii i gigantomanii. Powstały duże zakłady przemysłowe, które nie były zaopatrywane w lokalne surowce i krajowy rynek zresztą, który wytwarzał niekonkurencyjne produkty. Często liczyli na sprzedaż tego produktu „krajom bratnim” – członkom REV, choć ich interesy nie zawsze pokrywały się z bułgarskimi i wielkie nadzieje wiązano z mało wymagającym rynkiem sowieckim, co uzasadniało ich oczekiwania.

Ponadto warto zwrócić uwagę na problem etniczności narodu bułgarskiego i rozwiązanie kwestii narodowej, której rozwiązanie stało się aktualne od końca lat 60. XX wieku.

Tym samym dojście do władzy T. Żiwkowa zapoczątkowało nowy etap przemian w rozwoju Bułgarii, który objął wszystkie sektory gospodarki i życia społecznego.

POWSTANIE MONOPOLU WŁADZY INDYWIDUALNEJ. POJĘCIE „ROZWINIĘTEGO SPOŁECZEŃSTWA SOCJALISTYCZNEGO”

W latach socjalistycznej modernizacji Bułgaria odniosła wielki sukces, w tym czasie dokonano potężnego skoku w rozwoju gospodarczym, a przy pomocy ZSRR Bułgaria została przekształcona z zacofanego kraju agrarnego w kraj przemysłowo-rolniczy. Ponadto poziom życia narodu bułgarskiego wzrósł, w porównaniu z okresem międzywojennym, ludność otrzymała szerokie gwarancje socjalne, których nigdy wcześniej nie było.

Aby nawiązać bliskie więzi z kierownictwem ZSRR za panowania N. Chruszczowa, ale przede wszystkim z L. Breżniewem, bułgarski przywódca komunistyczny, umiejętnie wykorzystał tradycyjne nastroje rusofilskie narodu bułgarskiego, które zrodziły się podczas zbiorowej walki z panowaniem osmańskim na Bałkanach.

Stopniowo Bułgaria stała się uprzywilejowanym sojusznikiem ZSRR. Na narodowe potrzeby gospodarcze Bułgaria otrzymywała od ZSRR pożyczki na preferencyjnych warunkach w wysokości 2% rocznie, a ich spłata dokonywana była produktami przedsiębiorstw zbudowanych kosztem tych pożyczek. ZSRR przez wiele lat w pełni zaspokajał potrzeby importowe Bułgarii w zakresie gazu ziemnego, drewna, węgla i energii elektrycznej, 80% ropy naftowej, 87% rudy żelaza i w mniejszym stopniu bawełny.

Sowiecka pomoc technologiczna, import towarów przemysłowych był opłacany albo przez dostawy barterowe produktów bułgarskich, albo przez płatności w rublach zbywalnych, prawie niezwiązanych ze światowymi walutami wymiennymi (Марчева 2008, s. 58). Przez długi czas Bułgaria reeksportowała na Zachód po cenach rynkowych niektóre rodzaje surowców i nośników energii, np. ropę naftową i produkty jej przetwórstwa.

Eksportowane bułgarskie produkty działu rolnego i przemysłu lekkiego z powodzeniem sprzedawano na mało wymagającym rynku sowieckim, a także na rynkach republik węgierskiej, wietnamskiej, niemieckiej, polskiej, czeskosłowackiej i rumuńskiej. Szczególnie sprzyjające warunki ekonomiczne, jakie bułgarskie kierownictwo na czele z T. Żiwkowem uzyskało od ZSRR, umożliwiły podniesienie życia ludności bułgarskiej w latach 70. do dość wysokiego poziomu, a także stworzenie postępowych gałęzi gospodarki, które determinowały rozwój postępu naukowo-technicznego – produkcja laserów, robotyka elektroniczna, inżynieria ciężka.

Polityczne kierownictwo Bułgarii wraz z T. Żiwkowem w odpowiedzi wielokrotnie okazywało swoją lojalność, zaangażowanie i wsparcie przywódcom Związku Radzieckiego w okresie powtarzających się „kryzysów socjalizmu”, od 1948 r. – konfliktu ZSRR z Jugosławią, aż do lat 80. Jeśli chodzi o samą Bułgarię, to w kraju w okresie „realnego socjalizmu” nie ukształtowała się zorganizowana opozycja wobec reżimu totalitarnego, nie było masowych demonstracji.

Tutaj przez 40 lat rządów komunistycznych nie tylko nie doszło do ani jednego kryzysu politycznego, ale też nie doszło do ani jednego strajku politycznego ani studenckiej demonstracji protestacyjnej.

Przywódca bułgarski wraz z najbliższą świtą dokładał wszelkich starań, aby konspirować z intelektualną elitą społeczeństwa i zdobyć jej lojalność poprzez utrzymanie wysokiego standardu życia i zaspokojenie ich potrzeb. To właśnie z tego powodu pierwsze nieformalne organizacje i ruchy w Bułgarii pojawiły się dopiero pod koniec lat 80. pod wpływem sukcesów sowieckiej polityki pierestrojki, takie jak Klub Poparcia Pierestrojki i Głosności, założony przez Żelu Żelewa. To nie przypadek, że rządząca BKP nieustannie projektuje „świetlaną przyszłość” w odległej perspektywie czasowej: Bułgarzy muszą ją (przyszłość) budować dla swoich dzieci, są do tego zmuszeni, muszą zaakceptować to poświęcenie. Potwierdza to wieloletnią koncyliacyjną postawę wobec wszelkich działań elity rządzącej. „Socjalista” jest zmuszony przełknąć fakt, że kierownictwo państwa, członkowie partii mają przywileje, mogą kraść lub „odrywać się” od pracy, korzystając z przywileju swojej nomenklatury.

Ostoją „Żiwkowskiego” była Bułgarska Partia Komunistyczna, była ona tak masywna, że przenikała każdy otwór organizmu społecznego. w 1975 roku co ósmy obywatel Bułgarii w wieku powyżej 8 lat był członkiem Komunistycznej Partii Ukrainy, młodszych obejmował „wierny pomocnik partii”, tzw. Dymitrow Komsomołu.

Tak więc T. Żiwkow zauważył, że w kraju nie ma ani jednego przedsiębiorstwa, wsi, instytutu naukowego, instytucji edukacyjnej, w którym nie byłoby komunistów ani personelu partyjnego. Pozwala to partii na sprawowanie przywództwa politycznego w każdym przedsięwzięciu, daje możliwość wpływania wszędzie tam, gdzie dana osoba żyje i pracuje.

Ponadto reżim T. Żiwkowa polegał również na wojsku, organach ścigania i służbach specjalnych. Nie można jednak twierdzić, że przetrwała ona przez dziesięciolecia tylko dzięki dyscyplinie partyjnej i lojalności organów ścigania. w większym stopniu opierał się na jednoosobowych rządach bułgarskiego przywódcy, któremu udało się skoncentrować w swoich rękach funkcjonowanie wszystkich gałęzi władzy – ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej.

Lata 1978-1988 były politycznie spokojne. z drobnymi wyjątkami struktura i działalność rządu i BKP pozostały niezmienione. Ale unikanie znaczących zmian, pomimo kosmetycznych poprawek pod rządami Żiwkowa, sugerowało, że rządzenie Bułgarią było tą samą napiętą procedurą, co w latach siedemdziesiątych i wczesnych osiemdziesiątych.

Obchody 1300-lecia państwa bułgarskiego w 1981 roku doprowadziły do oficjalnej liberalizacji i rehabilitacji niektórych warstw bułgarskiego społeczeństwa. Burżuazyjne frakcje polityczne, które przed II wojną światową sprzeciwiały się BKP, zostały odrzucone i opisane jako towarzysze w walce o bułgarską demokrację. Żiwkow podniósł również oficjalny status Cerkwi prawosławnej w celu ochrony narodowości bułgarskiej oraz złagodzone ograniczenia praktyk religijnych.

W drugiej połowie lat 80. znaczne manewry i spekulacje koncentrowały się na wskazaniu następcy siedemdziesięcioletniego Żiwkowa, który był coraz bardziej odizolowany od codziennego zarządzania. Czterech młodych polityków dzieliło większość kluczowych obowiązków rządowych i partyjnych w 1986 roku. Chociaż narastały spekulacje, że Żiwkow stał się figurantem lub przygotowywał się do rezygnacji, pod koniec lat 80. wciąż potrafił podzielić władzę między rywalami.

BKP zachowała pełną kontrolę nad wszystkimi głównymi programami i polityką bułgarskiego rządu, chociaż rola partii w konkretnych przypadkach nie była jasna.

Todor Żiwkow wszelkimi znanymi środkami starał się umocnić swoją władzę, a BKP skutecznie mu w tym pomogła, przenikając we wszystkie sfery życia społecznego, przyczyniając się w ten sposób do stabilizacji życia społecznego i politycznego.

ZNISZCZENIE STRUKTUR TOTALITARNYCH PODCZAS REWOLUCJI DEMOKRATYCZNEJ 1989 ROKU

Wydarzenia 1989 roku w krajach Europy Środkowej przeszły do historii pod nazwą „aksamitnych” rewolucji, które charakteryzowały się radykalną zmianą stosunków społeczno-politycznych w Europie. Cechą charakterystyczną „aksamitnych” rewolucji było zmuszenie komunistów do zrzeczenia się monopolu władzy i wyrażenia zgody na przeprowadzenie wolnych, konkurencyjnych wyborów pod presją masowych, pokojowych protestów.

„Aksamitna” rewolucja 1989 roku nie ominęła również Bułgarii, choć Bułgaria była mniej przygotowana na wstrząsy o charakterze rewolucyjnym niż większość innych krajów regionu, gdyż pozytywne postrzeganie wartości socjalistycznych przez społeczeństwo bułgarskie trwało dłużej niż w innych krajach Rzeczypospolitej.

W połowie lat 80. w Bułgarii, podobnie jak w innych krajach EŚW, stworzono obiektywne przesłanki do radykalnych zmian w polityce wewnętrznej i zagranicznej (Марчева 2010, s. 76). Ekonomiczny model socjalizmu, który został skopiowany w ZSRR, charakteryzował się ekstensywnym typem reprodukcji rozszerzonej, państwową własnością środków produkcji, wyczerpał swoje możliwości i nie mógł konkurować z gospodarką rynkową rozwiniętych krajów świata.

Pełne zaspokojenie potrzeb bułgarskiej gospodarki przez sowieckie dostawy nośników energii i podstawowych rodzajów surowców zmieniło się z czynnika pozytywnego w przeciwny, gdyż doprowadziło do powstania gospodarki typu wydatkowego z jednostronną zagraniczną gospodarką orientacją.

W wyniku dominującej orientacji bułgarskiego eksportu do ZSRR i innych krajów regionu Europy Wschodniej z ich mało wymagającym rynkiem wewnętrznym, bułgarskie produkty eksportowe charakteryzowały się raczej niską jakością i poziomem technicznym, wysoką materiałochłonnością. Dlatego

w warunkach stosunków rynkowych bułgarskie produkty nie mogły wytrzymać testów konkurencyjności.

W 1987 roku, w obliczu początków ruchu opozycyjnego i nacisków ze strony Związku Radzieckiego, BKP zaczęła planować wielokrotne wybory regionalne, aby zakończyć apatię obywateli zarówno wobec rządu, jak i partii. Choć dokonano pewnych reform w procesie nominacji, lokalne komisje wyborcze zachowały kontrolę nad ostatecznymi listami nominowanych. To znaczy „przejście od zarządzania ludowego do samorządu ludowego”. Wywołało to wielki niepokój wśród kierownictwa KPZR. Michaił Gorbaczow uznał za konieczne osobiste przypomnienie, że najważniejsze jest pozostanie w ramach socjalizmu.

Ale Mychajło martwił się na próżno. Żiwkow nie zamierzał robić nic poważnego. Inni jechali. i bynajmniej nie na drogach samorządności ludowej. Kontrolując kierownictwo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Bezpieczeństwa Państwowego, Sekretarz Generalny zaczął zapominać, że bezpieczeństwo państwa bułgarskiego to nie tylko przełożeni.

Jest to najbardziej wpływowa warstwa społeczna z własnymi interesami i autonomiczną dynamiką. Podczas gdy minister Stojanow donosił Żiwkowowi o zaprzestaniu prób utworzenia w Sofii „Klubu głośności i pierestrojki” kierowanego przez Żelewa, jego podwładni wypuścili z więzienia Ilję Miniewa i rozpoczęli potężną kampanię krytyki Miniewa w mediach – doskonale wiedząc, że te rewelacje sprawią, że „dysydent legionista” stanie się popularną postacią w kraju.

Do lutego 1989 roku powstało co najmniej dziewięć niezależnych grup politycznych. Zachęcone zliberalizowaną polityką wewnętrzną Michaiła Gorbaczowa w Związku Radzieckim, grupy te zażądały podobnych ustępstw od bułgarskiego rządu. Biorąc pod uwagę wieloletnie doświadczenie Bułgarii w naśladowaniu sowieckich zmian w polityce, było to naturalne oczekiwanie. w rzeczywistości plenum KC BKP w 1987 roku oficjalnie zatwierdziło restrukturyzację i głośność – kamienie węgielne programu reform Gorbaczowa. Plenum znacznie ograniczyło też oficjalne ceremonie państwowe, rytuały, odznaczenia osobiste i propagandę, tłumacząc, że takie formalności zraziły ludzi.

Jednak w ciągu trzech lat po plenum w 1987 r, rząd bułgarski i BKP przestrzegały sowieckich reform, jednocześnie po cichu przyjmując ostrzejsze podejście w wielu kwestiach. w tym okresie reforma BKP i aparatu rządowego ograniczyła się do przetasowań w ministerstwach, resortach i kadrach w geście solidarności z restrukturyzacją.

W latach 1988-1989 w Bułgarii toczyła się szeroka debata polityczna. Wśród pierwszych stowarzyszeń dysydenckich na szczególną uwagę zasługuje Komitet

Ochrony Środowiska „Ruse”, Niezależne Towarzystwo Ochrony Praw Człowieka, Klub Popierania Głośności i Odbudowy „Ekogłasnist” oraz związek zawodowy „Pidkrepu”.

Niezadowolone społecznie wzrosło po aresztowaniu 20 członków „Ekogłasności” w październiku 1989 r., a także po demonstracji zorganizowanej z inicjatywy tej organizacji przed Domem Zgromadzenia Ludowego na początku listopada. w akcji wzięło udział 4000 osób, domagających się zwrócenia uwagi na stan środowiska. Etniczni Turcy również aktywnie sprzeciwiali się władzom. Po masowych demonstracjach na terenach tureckich wiosną 1989 roku rząd otworzył granicę z Turcją i w ciągu dwóch miesięcy ok. 300 000 Turków opuściło Bułgarię, niektórzy z nich wbrew swojej woli, a bułgarska gospodarka bardzo ucierpiała z powodu tego wyniszczenia siły roboczej.

W lipcu 1989 roku ponad stu wybitnych bułgarskich intelektualistów zaangażowało do Zgromadzenia Narodowego o przywrócenie praw etnicznym Turkom cierpiącym z powodu przymusowej emigracji. Turcy bułgarscy stworzyli Ruch na rzecz Praw i Swobód, opowiadający się za szerokim zakresem reform państwowych innych niż turecki. Reżim odpowiedział, oskarżając tureckich agentów o podżeganie do konfliktów etnicznych, zaprzeczając istnieniu mniejszości tureckiej w Bułgarii i podsycając rasową niechęć Bułgarów do Turków. Tymczasem w przemówieniu na plenum BKP pod koniec października Żiwkow przyznał, że jego ostatni program restrukturyzacji, rozpoczęty w 1987 r., mający na celu „fundamentalną odnowę” społeczeństwa, polityki i gospodarki, nie powiódł się. Opublikował nowy, szczegółowy program walki z „alienacją ludzi od władzy i procesu produkcyjnego”. Przedstawiciele innych partii coraz częściej zwracali uwagę na ostatnie radykalne reformy w innych krajach socjalistycznych i wskazywali, że Bułgaria nie nadąża.

Funkcjonariusze partyjni, wyczuwając zagrożenie dla istniejącego reżimu, 10 listopada 1989 r. odwołali Żiwkova ze stanowiska sekretarza generalnego KC BKP i przewodniczącego Rady Państwa.

Chociaż rezygnacja wydawała się dobrowolna, zachodni obserwatorzy zgodzili się, że czołowe osobistości partyjne, coraz bardziej zniechęcone odmową uznania przez Żiwkova problemów i radzenia sobie z publicznymi protestami, wywierają na niego znaczną presję. Liderzy ruchu na rzecz usunięcia Żiwkova – Atanasow, minister spraw zagranicznych Petro Mladenov (który został głową państwa) i minister obrony Dobri Djurow – otrzymali wstępne błogosławieństwo Moskwy i większości bułgarskiego Biura Politycznego. Radziecki przywódca Gorbaczow najwyraźniej zatwierdził zmianę, ponieważ Żiwkow zignorował

ostrzeżenia, że reforma kosmetyczna była niewystarczająca, biorąc pod uwagę drastyczną restrukturyzację, której szukał Gorbaczow. w ciągu miesiąca od rezygnacji Żiwkow został wydalony z Komunistycznej Partii Ukrainy, oskarżony o nadużycie władzy i aresztowany. Mladenov został przewodniczącym Rady Państwa i szefem BKP. Po rezygnacji Żiwkova aktywność polityczna ludności gwałtownie wzrosła. Premier rządu komunistycznego A. Łukanow i zastępujący na tym stanowisku przewodniczący Rady Państwa P. Mladenov podjęli szereg działań zmierzających do demokratyzacji systemu politycznego.

Partia nie zrezygnowała z wyboru socjalizmu jako głównego kierunku rozwoju społeczeństwa, ale sama wizja socjalizmu i odpowiadające jej założenia programowe uległy poważnej modernizacji. Od końca 1989 i początku 1990 roku główne dokumenty i decyzje partyjne głosiły odrzucenie sowieckiego (stalinowskiego) modelu organizacji społecznej, funkcji BKP jako „państwa partyjnego” oraz orientację na budowanie demokratyczny, humanitarny socjalizm. Aby potwierdzić swoje intencje, BKP zainicjowała usunięcie z konstytucji przepisów ustanawiających kierowniczą rolę partii (zostały one uchylone przez Zgromadzenie Ludowe (parlament) 15 stycznia 1990 r.). Pod koniec grudnia 1989 r, Komitet Centralny BKP potępił „proces zjednoczeniowy”, a Rada Państwa i rząd przyjęły decyzję zezwalającą bułgarskim Turkom na przywrócenie imion.

Na XIV Zjeździe Komunistycznej Partii Ukrainy, który odbył się w dniach 30 stycznia - 2 lutego 1990 r, rozwój zorientowanej społecznie gospodarki rynkowej. Zniesiono połączenie najwyższych stanowisk partyjnych i państwowych, na nowego lidera partii wybrano A. Lilovy'ego, który wcześniej (1974-1983) był członkiem najwyższego kierownictwa.

P. Mladenov powinien był skoncentrować się na pracy państwowej. Kongres ten był ostatnim zjazdem partii zwanej „komunistyczną”. w kwietniu 1990 roku w wyniku ogólnopartyjnego referendum przemianowano ją na Partię Socjalistyczną (BSP). Numerację kolejnych zjazdów partii rozpoczęto od i Zjazdu Socjaldemokratów Bułgarskich w 1891 roku.

Dalsze kroki zmierzające do aktualizacji ideowego i politycznego oblicza BSP zostały podjęte na jej XXXIX zjeździe (wrzesień 1990). w przyjętym nowym statucie stwierdzono, że celem BSP jest „demokratyczne i humanitarne społeczeństwo oparte na wartościach uniwersalnych, narodowych i socjalistycznych”.

W dokumentach kongresowych stwierdzono, że partia, nie wyrzekając się swoich marksistowskich korzeni, dąży do przyswojenia wszystkiego, co wartościowe i potwierdzone praktyką, z idei i doświadczeń partii i ruchów

socjalistycznych, socjaldemokratycznych i robotniczych. Wyrażono również chęć zostania członkiem Międzynarodówki Socjalistycznej.

Spośród różnych modeli ustroju BSP bezwarunkowo uprzywilejowywała demokrację parlamentarną, określając jako główny obszar swojej działalności Zgromadzenie Ludowe i lokalne władze państwowe. Jednocześnie podkreślono obiektywną konieczność istnienia opozycji, bez której demokracja i przejście od totalitaryzmu do prawdziwego parlamentaryzmu są niemożliwe.

Niezależny kandydat D. Popow utworzył rząd koalicyjny z członków BSP i SDS. 12 lipca 1991 roku uchwalono nową konstytucję. 13 października 1991 r. odbyły się wybory do nowego Zgromadzenia Ludowego Bułgarii. Zwolennicy SDS otrzymali 110 na 240 mandatów, BSP - 106, Ruch na rzecz Praw i Wolności - 24 mandaty. Premierem został F. Dimitrow, który został szefem SDS w grudniu 1990 roku.

W styczniu 1992 r. Ż. Żelew zwyciężył w pierwszych bezpośrednich wyborach prezydenckich przeprowadzonych zgodnie z nową konstytucją.

Można zatem zauważyć, że nowy okres rozwoju społeczno-politycznego Bułgarii rozpoczyna się wraz z dojściem do władzy BKP i jej nowego, ambitnego przywódcy – Todora Żiwkova. Od 1962 r., po mianowaniu Todora Żiwkova na stanowisko premiera, cała władza bułgarskiego przywódcy skupiła się w jego rękach. Był zwolennikiem KPZR i był lojalny wobec tej partii i jej przywódców niemal do końca swoich rządów. w rezultacie większość jego decyzji zbiegła się z decyzjami KPZR, a oni z kolei udzielili mu pełnego poparcia. Większość innowacji, które Todor Żiwkow starał się wdrożyć, miała na celu wzmocnienie jego władzy, a w tej kwestii nie poszedł na żadne kompromisy i wykorzystał wszystkie znane metody, aby wzmocnić swoją władzę. Można stwierdzić, że okres ten był względnie stabilny, bez różnych zakłóceń i gwałtownych, radykalnych zmian aż do końca lat 80. Koniec ery żywikowizmu i orientacji państwa na nowy wektor formacji rozpoczął się w 1989 roku, po rewolucji demokratycznej, która spowodowała zniszczenie struktur totalitarnych i pociągnęła za sobą zmiany w polityce państwa i poszukiwanie nowych kierunków w jej dalszym rozwoju.

PODSUMOWANIE

Podsumowując, Bułgaria doświadczyła szybkiej zmiany władzy i rozpoczęcia budowy socjalizmu po 1954 roku, gdy Todor Żiwkow został liderem Bułgarskiej Partii Komunistycznej. Związek Radziecki odegrał istotną rolę w wspieraniu tych przemian. Żiwkow rządził Bułgarią przez 35 lat, a pod jego przywództwem

kraj przeszedł modernizację gospodarczą i społeczną. Poziom życia Bułgarów wzrósł, a gwarancje socjalne stały się szeroko dostępne. Żiwkow budował bliskie relacje z kierownictwem ZSRR, wykorzystując rusofilskie nastroje w kraju. Lata 1978-1988 były politycznie stabilne, ale brak istotnych zmian sugerował utrzymanie napiętych struktur rządzących. Rewolucja demokratyczna w 1989 roku przyniosła radykalne zmiany w Bułgarii, zmuszając komunistów do zrzeczenia się monopolu władzy i przeprowadzenia wolnych wyborów. Ta "aksamitna" rewolucja miała mniejsze natężenie niż w innych krajach Europy Środkowej, ze względu na długotrwałe pozytywne postrzeganie wartości socjalistycznych w społeczeństwie bułgarskim. w obliczu nacisków opozycyjnych i zmian politycznych, BKP rozpoczęła proces wielokrotnych wyborów regionalnych, co wywołało niepokój w KPZR.

BIBLIOGRAFIA

Anderson E.

1962 Memorandum of Conversation.

Баева И.

2008 България в 60-е годы XX века: ответ на вызовы меняющегося мира, [w:] 1956 год: Российско-болгарские научные дискуссии: Сборник статей.

Валева Е. Л., Зудинов Ю. Ф.

2001 Болгарский вариант нежной революции.

Валево Е. Л.

2003 България в XX столітті: Нариси політичної історії. Ін-т слов'язознавства.

Марчева И.

2000 Тодор Живков – пътят към властта. Политика и икономика в България. 1953- 1964 г. София.

2008 Георгиу-Деж и Тодор Живков о событиях 1956 года. По материалам болгарских архивов.

2010 Проблемите на модернизацията при социализма: индустриализацията в България, [w:] Изследванията по история на социализма в България. 1944 – 1989. София.

Źródła internetowe

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v16/d16> (dostęp: 15.05.2024)

<https://www.youtube.com/watch?v=i7zKDzA18Nw&t=153s> (dostęp: 15.05.2024)

SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT OF BULGARIA

Abstrakt: After Todor Zhivkov took power in 1954, Bulgaria entered a period of intensive socialist construction, which aimed to rapidly transform the country into a modern socialist state. As leader of the Communist Party, Zhivkov initiated a series of ambitious projects aimed at industrialization and collectivization of agriculture. His policies focused on transforming Bulgaria from a country dominated by small-scale agriculture to an industrial-agricultural state. Under his rule, large-scale industrial investments developed in the country, and the process of collectivization of agriculture changed the rural structure, creating large-scale farms managed collectively. Zhivkov also initiated the modernization of infrastructure and increased urbanization. However, despite these efforts at modernization, his rule was also a source of numerous social problems. Social protests were widespread, which was a response to the introduced political and economic reforms. Despite this, Zhivkov constantly tried to consolidate his power, responding to any form of resistance with brutal repression and political control. During his 35 years of rule, Bulgaria went through various stages of development, and the changes introduced by Zhivkov significantly affected the socio-economic structure of the country. Despite large investments and modernization, social discontent and resistance remained significant problems of his rule.

Keywords: Zhivkov's plans, industrialization, collectivization, reorganization, Bulgaria

POLSKI LIBERALIZM. PRZESZŁOŚĆ, WSPÓŁCZESNOŚĆ, PERSPEKTYWY

Streszczenie: W artykule przedstawiono w sposób syntetyczny historyczne aspekty "deficytowej" obecności liberalizmu na dzisiejszej polskiej scenie politycznej. Opisano skrótowo partie, inne organizacje oraz osobistości o profilu liberalnym w Polsce, po transformacji społeczno-politycznej rozpoczętej w 1989 roku. Zaakcentowano znaczenie nurtu socjalliberalnego na rodzimym gruncie, albowiem *liberalizm* jest w Polsce częstokroć synonimicznie utożsamiany z *neoliberalizmem*, a to tylko jedna z jego wersji. Przedstawiono autorskie propozycje programowe, mogące stanowić punkt wyjściowy do dyskusji dla środowisk liberalnych o różnej orientacji. Zwięźle scharakteryzowano wyzwania, przed jakimi jest postawiony liberalizm polski w 3. dekadzie XXI wieku.

Słowa kluczowe: liberalizm, Polska, transformacja polityczna 1989, liberalne propozycje programowe

UWAGI WSTĘPNE

Na sytuację liberalizmu w Polsce można patrzeć z różnych perspektyw. Jest wiadomym, iż jego potencjał występuje przede wszystkim w miastach metropolitarnych (Warszawa, Wrocław, Łódź, Kraków, Poznań, Gdańsk, Katowice, Szczecin) ale warto uświadomić sobie jego obecność także w ośrodkach pozametropolitarnych. W latach 90. XX w. jednym z prężnie działających oddziałów stowarzyszenia Polska Grupa Liberalna były np. Kielce.

Dla zróżnicowanych kręgów polskiego liberalizmu u progu trzeciej dekady XXI w., stale aktualnym jest pytanie malarza Paula Gauguina, będącego tytułem

jednego z jego obrazów „*Skąd przychodzimy, kim jesteśmy, dokąd idziemy?*”. Zaiste. Na ile nasz liberalizm jest „nasz”, oryginalny, a na ile imitacyjny, będący „importem” odmiennych kontekstów, nie zawsze pasujących do rozlicznych uwarunkowań naszego kraju? W historii Polski liberalizm niezbyt się przyjął, a dzisiaj już nie „poprawimy” naszych dziejów lepszym rezonansem reform Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Braci Polskich, innych nurtów polskiej Reformacji, czy zwiększeniem liczebności mieszczan w Rzeczypospolitej XVI-XVIII stuleci. Przy czym musimy pamiętać z historii najnowszej, że nie ma prostego przełożenia między silniejszą obecnością liberalizmu na scenie politycznej danego państwa i znaczącym udziałem mieszczaństwa w strukturze społecznej. Dowodnie świadczą o tym Italia Mussoliniego, Węgry Horthy’ego tudzież upadek demokracji w Republice Weimarskiej. A to tylko przykłady.

Przez przeciwników ideologicznych, liberalizm jest utożsamiany z konsumpcjonizmem, relatywizmem moralnym, ale to raczej domena libertynizmu, a nim nie zajmuję się. W tym artykule mówiąc o liberalizmie mam na uwadze demokratyczny liberalizm, socjalliberalizm, liberalizm konserwatywny, czy ordoliberalizm. Pomijam neoliberalizm, ze względu na jego fiksację na wymiarze ekonomicznym i lekceważenie politycznego wymiaru liberalizmu. Nadto, kryzys ekonomiczny 2007 r. i lat późniejszych odsłonił jego negatywne implikacje. Pomijam też liberalizm arystokratyczny ze względu na jego wyłącznie historyczny wymiar i brak tej jego wersji w naszych dziejach XVIII stulecia.

W swojej znakomitej antologii myśli liberalnej XIX i XX stulecia, Barbara i Marek Sobolewscy podkreślają, że liberalizm u zarania był filozofią różnego rodzaju ruchów opozycyjnych, rozwijających silną krytykę zastanego ustroju bardziej, niż wizję przyszłych rozwiązań ustrojowych. Dlatego – jak zaznaczają – najmocniejszą stroną doktryn liberalnych była ich warstwa krytyczno-polemiczna (Sobolewska, Sobolewski 1978, s. 16).

Z pewnością w XIX stuleciu mocnym impulsem rozwojowym dla rodzimego liberalizmu był pozytywizm m.in. Aleksandra Świętochowskiego (Zob. m.in. Świętochowski 1987). Wiele wątków emancypacyjnych bliskich liberalizmowi charakteryzowało twórczość m.in. Elizy Orzeszkowej. W odrodzonym w 1918 r. państwie polskim, swój wkład w rozwój liberalizmu w wymiarze kulturowym wniosło środowisko „Wiadomości Literackich”. Nie można zapominać o tym, że pierwszy prezydent II RP prof. Gabriel Narutowicz identyfikował się z myślą liberalną. To z nim i innymi liberałami tamtej doby (jak Stanisław Bukowiecki), wiązano duże nadzieje na trwałą obecność liberalizmu w debacie publicznej, gdy utworzono Unię Narodowo-Państwową, partię o charakterze

liberalno-demokratycznym. Wiele wątków liberalnych bliskich było politykom PSL „Wyzwolenie” (np. Stanisław Thugutt). Wątki liberalne obecne były w klubach demokratycznych powstających od 1937 r., choć nie tylko one były w nich eksponowane. W wymiarze ekonomicznym program powstałego w kwietniu 1939 r. Stronnictwa Demokratycznego miał charakter bliski socjalliberalizmowi, w wymiarze polityczno-ustrojowym natomiast był liberalno-demokratyczny, nawiązując do Konstytucji Marcowej z 1921 r. O „nowym liberalizmie” rozumianym jako liberalizm socjalny pisał w swoich dziełach okresu międzywojennego Ferdynand Zweig.

Po II wojnie św. na emigracji w Wielkiej Brytanii ukonstytuowała się Polska Grupa Liberalna, współpracująca m.in. z tamtejszą Partią Liberalną. Godzi się przypomnieć, iż wybitny polski dyplomata i jeden z prezydentów RP na wychodźstwie – Edward Raczyński, otrzymał dowód wielkiego zaufania, gdy powstała w Oxfordzie (Wadham College) w 1947 r. Międzynarodówka Liberalna, uczyniła go swoim członkiem indywidualnym. W Polsce także obecne były elementy liberalizmu w programach politycznych opozycji (np. Polskie Porozumienie Niepodległościowe, Związek Wolnych Demokratów, Polska Partia Demokratyczna), czy w ramach istniejącego w latach 1980-1981 w „karnawale Solidarności” i reaktywowanego po latach Związku Młodzieży Demokratycznej. Powstawały też partie polityczne opozycyjne wobec rzeczywistości Polski Ludowej, które nie bały się w swojej nazwie użyć liberalizmu, jak Liberalno-Demokratyczna Partia „Niepodległość”. Tuż przed zmianą ustroju, w 1989 r. powstała związana ze Stronnictwem Demokratycznym jego młodzieżówka – Unia Młodzieży Demokratycznej, która nie skrywała swojej liberalnej orientacji programowej i nawiązała kontakty z IFLRY (International Federation of Liberal and Radical Youth). Tyle z ogólnej panoramy historycznej.

SYTUACJA POLSKIEGO LIBERALIZMU PO 1989 R. – SYNTETYCZNY OBRAZ STRUKTUR I OSOBISTOŚCI

Działań w formalnych związanych z reaktywaniem instytucjonalnego liberalizmu po 1989 r. było wiele. Jedną z pierwszych był gdański Kongres Liberalów (Jan Szomburg, Janusz Lewandowski, Donald Tusk, Jan Krzysztof Bielecki), z którego chwilę później powstała partia polityczna – Kongres Liberalno-Demokratyczny. Wspomnieć należy o nurcie liberalno-demokratycznym w ramach Niezależnego Zrzeszenia Studentów (m.in. Paweł Piskorski).

Z inicjatywy m.in. prof. Antoniego Kuklińskiego, w kręgach akademickich Warszawy powstało stowarzyszenie Klub Nowoczesnego Liberalizmu. Przedstawiciele myśli liberalnej zasilili też szeregi m.in. Stowarzyszenia na Rzecz Humanizmu i Etyki Niezależnej (m.in. prof. Krzysztof Dołowy).

Wątki socjalliberalne obecne były w powstałym w 1990 r. Ruchu Obywatelskim Akcja Demokratyczna (ROAD). Gdy w 1991 r. powstała Unia Demokratyczna, część tego środowiska społecznie nastawionych liberałów utworzyła Frakcję Społeczno-Liberalną Unii Demokratycznej. Na jej czele stanęła wicemarszałek Senatu RP prof. Zofia Kuratowska.

Gdy w 1994 r. ukonstytuowała się Unia Wolności, środowisko dawnej Frakcji – wobec statutowego zakazu działania frakcji programowych w nowej partii, podjęło próbę powołania Forum Demokratycznego Unii Wolności w listopadzie 1994 r. Władze partii nie zaaprobały tej inicjatywy.

Latem 1994 r. z inicjatywy m.in. Zofii Kuratowskiej, K. Dołowego, Krzysztofa Jazwińskiego, Brygidy Kuźniak, Piotra Turka, powołane zostało stowarzyszenie Polska Grupa Liberalna, jako forum współpracy z m.in. Międzynarodówką Liberalną z siedzibą w Londynie.

Istotnym wsparciem dla wszystkich powyższych inicjatyw, była w Polsce funkcjonująca w latach 1991-2009 Fundacja im. Friedricha Naumanna, będąca przedstawicielstwem niemieckiej Friedrich Naumann Stiftung, związanej z tamtejszą partią liberalną FDP. Szczególnie intensywne było zaangażowanie tej Fundacji w wiele projektów w okresie pierwszego dyrektora jej warszawskiego biura – Hansa Georga Flecka. Jego działania były kontynuowane na różnych polach także przez polskich koordynatorów FNS, w sposób szczególny przez Romana Benedykciuka, Wandę Wiktorowicz, Andrzeja Fesnaka, Rafała Wolskiego, Tomasza Markiewicza.

Na początku lat 90. XX w., nurt liberalny domagał się prawa do ekspresji w ramach Stronnictwa Demokratycznego, m.in. za sprawą Tadeusza Bienia, który nie mogąc znaleźć zrozumienia dla obecności tychże postulatów w programie i działalności partii, finalnie przyłączył się wraz ze swoją grupą do Kongresu Liberalno-Demokratycznego¹.

Unia Wolności „hamletyzowała” przez lata co do możliwości akcesji do Międzynarodówki Liberalnej, a później wstąpienia do grupy Europejskich Liberałów,

---

¹ W latach 80. XX w., gdy na czele SD stał Tadeusz Witold Młyńczak, podjęte były pewne nieformalne kontakty z Międzynarodówką Liberalną. Natomiast wcześniej, w latach 70. XX w. zostały nawiązane formalne kontakty z liberałami zachodnioniemieckimi z FDP, a później także z socjalliberalną Włoską Partią Republikańską (PRI), jak również z liberalną Fińską Partią Ludową.

Demokratów i Reformatorów (ELDR). W 1996 r. wstąpiła do konserwatywnej i chadeckiej Europejskiej Unii Demokratycznej (EDU) i podjęła też współpracę z Europejską Partią Ludową – Europejskimi Demokratami (EPP-ED). Gorącym zwolennikiem takich afiliacji był m.in. Piotr Nowina-Konopka.

Dopiero w 2002 r., a zatem dwa lata przed akcesją Polski do Unii Europejskiej, ostatni przewodniczący UW Władysław Frasyniuk podjął decyzję oczekiwaną w wielu kręgach partyjnych w latach 90., o przystąpieniu do ELDR, która to grupa zmieniła od kadencji Parlamentu Europejskiego 2004-2009 nazwę na – Alians Liberałów i Demokratów dla Europy (ALDE). To do tej frakcji należeli wybrani w 2004 r. eurodeputowani z ramienia UW (m.in. prof. Bronisław Gerek), a także Paweł Piskorski.

Na początku 2005 r. z przekształcenia UW powstała Partia Demokratyczna – demokraci.pl, nawiązująca do socjalliberalizmu. W tym samym okresie były premier Leszek Miller próbował tworzyć – pytanie na ile na trwałe i poważnie – Platformę Socjalliberalną w SLD. Inicjatywa ta nie spotkała się z zainteresowaniem, a okazała się tylko „humbugiem” medialnym.

Tendencje liberalne i socjalliberalne były obecne w ugrupowaniach Ruch Poparcia Palikota w drugiej dekadzie XXI w. oraz Twój Ruch (m.in. Krzysztof Iszkowski). Sondowano wówczas możliwość wstąpienia ich do ALDE, ale na „sondażach” się skończyło.

W 2006 r. z Partia Demokratyczna – demokarci.pl, wraz z SLD, Unią Pracy i Socjaldemokracją Polską tworzą koalicję „Lewica i Demokraci”, rozwiązana jednostronnie przez lidera SLD Wojciecha Olejniczaka na początku 2008 r.

W roku 2013, Stronnictwo Demokratyczne przyjęło nowy program o profilu liberalno-demokratycznym, wstępując wcześniej do Europejskiej Partii Demokratycznej o tożsamości liberalnej. Tym samym, w połowie obecnej dekady XXI w. dwie polskie partie polityczne nie „meandrowały” w kwestii swojej autodeklaracji liberalnej: SD i PD. Stronnictwu udało się też wcześniej, bo w latach 2009-2011 zinstytucjonalizować obecność liberałów w Sejmie RP, tworząc Koło Poselskie tej partii.

Także w 2013 r., w czerwcu, w Hotelu „Sobieski” w Warszawie, z inicjatywy m.in. Partii Demokratycznej, pod auspicjami ALDE i z udziałem G. Verhofstadta, odbyło się spotkanie różnych polskich inicjatyw liberalnych, w tej liczbie także czasopism i „fabryk myśli”.

Powstała w 2015 r. Nowoczesna Ryszarda Petru również wskazywała na swoje związki z liberalizmem, a lider ALDE w Parlamencie Europejskim

Guy Verhofstadt (były premier Belgii), nakłaniał to ugrupowanie do członkostwa w tej grupie politycznej. Sprawa nie doczekała się finalizacji.

Swojej tożsamości socjalliberalnej nie ukrywa też powstała w 2016 r. z przekształcenia PD – Unia Europejskich Demokratów, blisko współpracująca z SD.

W wyniku konfliktu o przywództwo w partii Nowoczesna, w 2018 r. w Sejmie powstał Klub Społeczno-Liberalni na czele z R. Petru. Zważywszy na jego klarowne przekonania neoliberalne, nazwa tego klubu akurat w przypadku jego osoby jest – ujmując to nieco protokolarnie – wysoce nieadekwatna, wzięwszy pod uwagę poglądy, program i postawy wspomnianej wyżej autentycznie socjalliberalnej Frakcji Społeczno-Liberalnej UD Zofii Kuratowskiej. Wspomniany wyżej R. Petru stworzył też partię o nazwie Teraz!, choć w przekazach medialnych miał problem z jej zapamiętaniem, myląc ją sam z partią Razem Adriana Zandberga.

Nurt liberalny jest obecny również wśród wielu członków i niektórych liderów Platformy Obywatelskiej. Taki profil miał partyjny think tank – Instytut Obywatelski – w okresie, gdy jego dyrektorem był Jarosław Makowski. Taki też charakter mają Kluby Obywatelskie, w ramach których ma miejsce ważna debata o polskich sprawach, we wszystkich województwach.

Poza wspomnianymi wyżej osobami, należy wymienić wiele innych postaci ważnych dla polskiego liberalizmu przełomu XX i XXI w., a wśród nich m.in. Wojciech Sadurski, Andrzej Szahaj, Magdalena Środa, Aleksander Smolar, Wiktor Osiatyński, Janusz Majcherek. Dla upowszechniania idei konstytucjonalizmu oraz praw człowieka wielkie zasługi oddała prof. Ewa Łętowska, bliska liberalnej koncepcji praw człowieka, ale też inny sędzia Trybunału Konstytucyjnego w stanie spoczynku – prof. Mirosław Wyrzykowski, założyciel Centrum Konstytucjonalizmu i Kultury Prawnej w ramach Instytutu Spraw Publicznych, w drugiej połowie lat 90. ubiegłego stulecia. E. Łętowska w latach 1992-1993 była zaangażowana w opracowanie projektu aktu prawnego o aksjologii liberalnej, jakim była Karta Praw i Wolności, projektowana w pewnym momencie jako ustawa konstytucyjna.

Ludzie, to także ich udział w tworzeniu inicjatyw na rzecz promocji myśli liberalnej, zarówno – a to ważna koniunkcja w wymiarze politycznym i ekonomiczno-społecznym. W moim przekonaniu należą do nich: Fundacja im. Stefana Batorego, Fundacja Liberalistów z Gdańska wydająca „Przegląd Polityczny”, Fundacja „Samorządność i Demokracja”, Fundacja im. Bronisława Geremka, Fundacja Kultura Liberalna, Fundacja Liberté (wydająca czasopismo „Liberté”). To też wartościowe inicjatywy, które okazały się epizodyczne, jak np. Instytut

Społeczno-Liberalny, Kluby Społeczno-Liberalne im. Gabriela Narutowicza.

Wyżej wspomniane zostały niektóre pisma o charakterze liberalnym. Listę tę warto rozszerzyć o m.in. „Nową Res Publikę”, „Gazetę Społeczno-Liberalną”, będącą organem Frakcji Społeczno-Liberalnej UD, „Raport Liberalny” wydawany w latach 1993-1996 przez Fundację im. Friedricha Naumanna w Polsce, internetowy magazyn SD „Liberałowie i demokraci”, czy także ukazujący się onegdaj „Podgląd Socjalliberalny”.

OPTYMALNE PROPOZYCJE PROGRAMOWE POLSKIEGO LIBERALIZMU I INNE KWESTIE KLUCZOWE

Poza oczywistym postulatem obrony ładu konstytucyjnego Rzeczypospolitej, określonego w uchwalonej 2 kwietnia 1997 r. Konstytucji RP, warto dyskuutować o katalogu propozycji liberałów w Polsce, kraju, dla którego wartością jest wolność i wolnościowa narracja jest istotnym składnikiem tożsamości naszego państwa².

Proponuję:

1. proeuropejskość – nasze miejsce w demokratycznej rodzinie państw i narodów Unii Europejskiej. To namacalne kwestie choćby obecności w strefie Schengen i zniesione w czerwcu 2017 r. opłaty roamingowe, również staraniem liberałów (pani komisarz Neelie Kroes z holenderskiej VVD);
2. obrona Internetu przed cenzurą – także przed „ACTA 2”;
3. trud ochrony prawa do prywatności w dobie „wścibstwa” nie tylko ze strony organów władzy w państwach współczesnych (w tym różnego rodzaju służb, które są niezbędne dla ochrony bezpieczeństwa w różnych jego wymiarach, ale powinny być kontrolowane w ramach demokratycznych procedur) ale też prywatnych korporacji typu Google, czy Facebook³. Jednoznacznie trzeba powiedzieć, iż w stwierdzeniu *Big Brother is watching you* zawiera się jeden z największych problemów naszych czasów – niszczenie prywatności. Trzeba znaleźć na to mądrą receptę;
4. przemyślany interwencjonizm państwowy i realizacja określonej

---

² Zob. interesujące i panoramiczne ujęcie wolności w książce D. Treatgold, *Wolność. Zarys historii*, Warszawa 1996.

³ Na co zwraca uwagę liberalna polityk FDP i była niemiecka minister sprawiedliwości Sabine Leutheusser-Schnarrenberger w swoich rozlicznych wystąpieniach publicznych. Zob. również ważną w tej materii książkę brytyjskiego naukowca i dziennikarza T.G. Ash, *Wolne słowo. Dziesięć zasad dla połączonego świata*, Kraków 2018.

w Konstytucji RP (art. 20) zasady społecznej gospodarki rynkowej. Liberalizm nie może być sprowadzany tylko i wyłącznie do warstwy ekonomicznej (casus np. Leszka Balcerowicza) i tylko bogacenia się jednostek. Inaczej mamy do czynienia z „liberyzmem”, jak to ujmował włoski filozof i polityk Benedetto Croce, czy po prostu znanym nam dobrze neoliberalizmem, który – twierdzą – nie przysłużył się w latach 90. XX w. sprawie „inkulturacji” liberalizmu w Polsce, ukazując jego splotową wersję. Liberalizm – jak go ujmowali np. John Stuart Mill, Leonard T. Hobhouse, Thomas H. Green, czy wzmiankowany już F. Zweig – to permanentny rozwój jednostek i troska o wolność w jej wymiarze politycznym, światopoglądowym, naukowym itp. Dlatego dobrym połączeniem wolności z zagwarantowaniem równości wobec prawa oraz równości szans (np. zdrowotnych, edukacyjnych, w dostępie do kultury) jest socjalliberalizm (Por. Simhony, Weinstein 2001). To liberalizm nie tracący z pola widzenia wskaźników PKB ale też innego, od lat stosowanego dzięki Programowi na Rzecz Rozwoju Narodów Zjednoczonych (UNDP) – HDI (Human Development Index = Indeks Rozwoju Ludzkiego). Takie podejście ma przyszłość;

5. rozwój różnych form edukacji obywatelskiej, prawnej (w tym konstytucyjnej), ekonomicznej i ekologicznej dla różnych grup wiekowych, a także rozwój poradnictwa prawnego i obywatelskiego;
6. poszerzanie prawa do informacji dla obywateli (w tym organizacji pozarządowych i ludzi mediów), np. w kontekście ograniczania władzy różnego rodzaju „baronów” – choćby zarządów spółdzielni mieszkaniowych;
7. w związku z dwoma powyższymi punktami – zmienianie kultury prawnej i politycznej naszego społeczeństwa, wzmacnianie postaw propaństwowych (przykład liberałów u zarania II RP, którzy powołali Unię Narodowo-Państwową). To ważne dla odbudowania w Polsce tego kapitału, z którym mamy chroniczny problem – kapitału społecznego i przewyciężenia mobilizacji negatywnej (przeciwko komuś lub czemuś), rzecz jasna często koniecznej na różnych szczeblach, na rzecz tej pozytywnej – co też ma miejsce np. kolejne finały Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, a zawsze warto te przejawy wzmacniać;
8. wzmacnianie podmiotowości różnych samorządów – zawodowych, rolniczych, gospodarczych i terytorialnych. W tym ostatnim aspekcie ważne jest odejście od swoistego „warszawocentryzmu” na rzecz wzmocnienia (w tym finansowego) lokalnych społeczności, stosownie

do postanowień Konstytucji RP i Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego. Istotna jest dbałość o zrównoważony, a nie wyłącznie „metropolitarny” rozwój ekonomiczno-społeczny Polski;

9. ograniczanie barier biurokratycznych w biznesie, a także w różnego rodzaju innych zawodach np. lekarze, nauczyciele, nauczyciele akademicy (np. sławetne „syلابusy” przedmiotowe tytułem wymownego przykładu), policjanci.

To tylko niektóre, wybrane obszary, w których polscy liberałowie u progu XXI w., mają coś do zaoferowania i zrobienia.

W jaki sposób „zagrać” o poparcie dla postulatów liberalnych? W tym miejscu nie znajdzie się opis metod z gatunku marketingu politycznego, ale parę propozycji. Po pierwsze – warto rozwijać wirtualne społeczności liberalne za pomocą mediów społecznościowych, co istotne, w dobie kryzysu tradycyjnych struktur partyjnych opartych na członkostwie i składkach. Po drugie – docieranie do np. uczniów techników, liceów, szkół branżowych organizując młodzieżowe debaty obywatelskie i reaktywując uspione od parunastu lat Szkolne Kluby Europejskie. Po trzecie – stworzenie gry komputerowej na temat liberalizmu oraz opracowanie aplikacji, na smartfony poświęconej liberalizmowi, w atrakcyjnych formach, z myślą o młodszym pokoleniu naszych obywateli i obywateli.

Istotna jest kwestia przywództwa w ramach polskich środowisk liberalnych. Inspirujące są przykłady polityków liberalnych młodego pokolenia, Justina Trudeau, lidera kanadyjskiej Partii Liberalnej, który zdecydowanie wygrał wybory parlamentarne na szczeblu federalnym do tamtejszej Izby Gmin w 2015 r. Przedstawił wyborcom inny styl uprawiania polityki i ofertę nowej polityki wewnętrznej, ale także zagranicznej Kanady⁴. Otwartość Kanady to też przykłady z ostatnich miesięcy: azyl polityczny dla chrześcijańskiej Pakistanki Asii Bibi i jej rodziny, więzionej w swoim ojczystym kraju za rzekomą obrazę islamu, czy dla młodej Saudyjki, która w jednym z hoteli w Bangkoku zaapelowała o pomoc, ponieważ nie chciała wracać do swojego kraju, nie uznającego praw kobiet, a pragnęła żyć według własnego planu, a nie zamknięta w czterech ścianach mieszkania pod kontrolą ojca.

---

⁴ W kontekście polityki zagranicznej Kanady administracji liberalnej Justina Trudeau zob. M. Gabryś, T. Soroka, *Canada as a Selective Power. Canada's Role and International Position after 1989*, Kraków 2017, s. 208-218. Dodajmy, iż po objęciu w USA prezydentury w 2017 r. przez Donalda Trumpa z całą jaskrawością widać różnice w porównaniu do USA w podejściu Kanady do problemów globalnych, takich jak globalne ocieplenie klimatu, czy pomoc w rozwoju dla państw jej potrzebujących. W tych i wielu innych kwestiach dyplomacja kanadyjska od wielu zresztą lat stawia na aktywizm i dialog oraz rozwiązania multilateralne, uwzględniające rolę prawa międzynarodowego i rolę takich organizacji jak ONZ.

Także w marcu 2017 r. wygrał wybory do Drugiej Izby (Tweede Kamer) holenderskiego parlamentu dotychczasowy premier – liberał Mark Rutte, lider Partii Ludowej na Rzecz Wolności i Demokracji (VVD).

W tym samym, 2017 r. lider niemieckich liberałów z FDP Christian Lindner, dokonał bardzo ważnej rzeczy – po 4-letniej, pierwszej od powstania RFN nieobecności FDP w Bundestagu w latach 2013-2017, spowodował ich powrót do parlamentu federalnego i to z wynikiem dwucyfrowym⁵. Z kolei, od jego dalekiego poprzednika na stanowisku szefa tamtejszych liberałów, wybitnego dyplomaty i ministra spraw zagranicznych Hansa-Dietricha Genschera warto wziąć przykład w sprawie dbałości o kwestie ochrony środowiska w programie FDP już w latach 70. XX w., gdy mało kto o „tych” sprawach pamiętał, a było to jeszcze przed powstaniem partii Zielonych.

Dnia 26 kwietnia 2019 r. w wyborach do hiszpańskich Kortezów Generalnych swoją obecność na hiszpańskiej scenie politycznej potwierdził młody przywódca partii Ciudadanos – Albert Rivera, Katalończyk i zarazem przeciwnik secesji tego bogatego regionu z państwa hiszpańskiego. To centroprawicowe ugrupowanie ma profil liberalny i brane jest pod uwagę pod kątem możliwości utworzenia koalicyjnego rządu ze zwycięskimi socjalistami z PSOE premiera Pedra Sancheza.

Wcześniej, bo w marcu 2019 r., w wyborach parlamentarnych do estońskiego jednoizbowego parlamentu – Riigikogu – sukces odniosły dwie partie liberalne – centroprawicowa Partia Reform, kierowana przez 41-letnią Kaję Kallas (córkę byłego premiera, założyciela teźże formacji i później jednego z komisarzy europejskich) oraz centrolewicowa Partia Centrum dotychczasowego premiera Jüri Ratasa. Oba ugrupowania zasiadają w Parlamencie Europejskim we frakcji ALDE.

Powyższe przykłady młodych liberalnych liderów, wzmacniają jeszcze nazwiska dwóch innych szefów rządów Beneluxu (premier Belgii Charles Michel i premier Luksemburga Xavier Bettel, zarazem szef tamtejszej Partii Demokratycznej).

Sukcesy wyborcze odnosi również „młody duchem” Lars Lokke Rasmussen, premier Danii i przywódca Venstre – jednej z dwóch tamtejszych partii

---

⁵ Kulisy tej zwycięskiej „operacji” od strony programowej, organizacyjnej i marketingowej odsłania Ch. Lindner w swojej książce pt. *Schattenjahre. Die Rückkehr des politischen Liberalismus*, Stuttgart 2017.

liberalnych⁶, który zastąpił na tych funkcjach innego Rasmussena – Andersa Fogha, który objął wówczas funkcję sekretarza generalnego NATO.

Warto także wspomnieć odwagę reformatorską innego polityka liberalnego z początku lat 70. XX w. – ówczesnego prezydenta Francji Valéry'ego Giscarda d'Estainga (zob. m.in. Bielecki 1976).

Temat przywództwa i przywódców polskiego ruchu liberalnego w warunkach zagrożeń pryncypiów liberalno-demokratycznych, to cały czas otwarty rozdział.

Ważna jest też dla liberałów w Polsce wymiana doświadczeń i kontakty z ugrupowaniami liberalnymi nie tylko z Europy Zachodniej, ale też z naszego regionu kontynentu. Chodzić może o m.in. wymienione wyżej partie estońskie, ale też Łotewską Drogę, a na Litwie – Związek Liberałów (który utworzył sekcję polską dla tamtejszych Polaków) oraz socjalliberalny Nowy Związek, z ramienia którego wywodził się Arturas Paulauskas, były marszałek Seimasu i w swoim czasie poważny kandydat na prezydenta Litwy. Na Słowacji partnerem może być ugrupowanie „Wolność i Solidarność” (Svoboda a Solidarita), ale też ugrupowanie o profilu liberalnym, którego powstanie zapowiedział już odchodzący ze stanowiska prezydenta tego państwa Andrej Kiska. Jeżeli chodzi o Czechy, to do frakcji ALDE należy współzrządzące obecnie ugrupowanie ANO (Tak) premiera Andreja Babiša, jakkolwiek o jego i tejże partii liberalizmie należy wątpić, chyba, że przyjmiemy, że „liberalnie” podchodzi do zarzutów korupcyjnych od dawna wysuwanych przeciwko niemu w związku z posądzeniem o wyłudzenie funduszy unijnych na jego firmę AGROFERT, a także – o współpracę na forum Izby Poselskiej z komunistami z KSČM, podtrzymujących w kluczowych głosowaniach jego mniejszościowy gabinet. Nie ma niestety obecnie w Republice Czeskiej Unii Liberalno-Społecznej-Wolni Demokracy, na czele której stał bliski współpracownik Vacláva Havla – Jiří Dienstbier albo Unii Wolności (US), która i nazwą, i programem wzorowała się na naszej UW, na czele której stał – tak jak V. Havel i inni opozycjoniści z Karty'77 – przyjaciel polskich dysydentów z KSS KOR i NSZZ”S” – Jan Ruml. Partia ta powstała pod koniec 1997 r. i była obecna w Izbie Poselskiej do połowy pierwszej dekady XXI w.

---

⁶ Duński system partyjny przypomina holenderski; i tu, i tam występują dwie partie liberalne: w Danii socjalliberalna Det Radikale Venstre, a w Holandii Democraten'66, a także centroprawicowa Venstre w Danii, a w Holandii wzmiankowana wyżej VVD. Tak samo było we włoskim systemie partyjnym do 1994 r.: socjalliberałami byli politycy wspomnianej w przypisie nr 3 PRI, a neoliberalami – zrzeszeni we Włoskiej Partii Liberalnej (PLI). Pod koniec lat 70. XX Marco Pannella założył Partię Radykalną, która również wykazywała inklinacje liberalne.

Na Węgrzech istnieje Węgierska Partia Liberalna (MLP), jak również ugrupowanie o stale aktualnej i wymownej wszędzie nazwie – „Polityka Może Być Inna”. W Rumunii partnerem dla polskich liberałów może być Partia Narodowo-Liberalna, z której wywodzą się obecny prezydent Rumunii – Klaus Iohannis oraz jego poprzednik – były mer Bukaresztu – Traian Basescu.

Polscy liberałowie powinni podjąć współpracę z opozycyjnymi wobec prezydenta Władimira Putina rosyjskimi liberałami: partią „Jabłoko” Grigorija Jawlinskiego, partią PARNAS byłego premiera Michaiła Kasjanowa i młodego polityka Ilii Jaszyna⁷. Niezależnie od tych kontaktów warto pomyśleć o nawiązaniu kontaktów z fundacją Michaiła Chodorkowskiego „OPEN RUSSIA”, a także z fundacją Borysa Niemcowa i upamiętnić postać tego rosyjskiego wicepremiera w Polsce⁸.

PARĘ WYZWAŃ ISTOTNEJ NATURY

Wyzwaniem jest w miarę precyzyjne określenie grup docelowych w ramach polskiego elektoratu – adresatów propozycji liberalnych. Jedno jest pewne – nie mogą to być „wszyscy”, bo będzie to znaczyło „nikt”. Partie liberalne w Europie nie mają charakteru masowego, nie są partiami ludowymi. Mają raczej charakter kadrowy. Proponuję, by wyróżnić jako adresatów szczególnie: uczniów, studentów, przedstawicieli różnych wolnych zawodów, nauczycieli, pedagogów, nauczycieli akademickich, ludzi nauki, pracowników administracji publicznej i instytucji wymiaru sprawiedliwości, służb mundurowych, bibliotekarzy, muzealników, archiwistów, księgowych, prowadzących działalność gospodarczą w różnej skali, seniorów, lekarzy, pielęgniarki i położne, rehabilitantów, ludzi organizacji pozarządowych, wolontariuszy, pracowników socjalnych, pracowników instytucji ekonomii społecznej, inteligencji technicznej, osoby należące do różnych mniejszości (wyznaniowych, narodowych itd.), osoby z niepełnosprawnościami, robotników wykwalifikowanych, ludzi mediów. A na koniec – wszyscy zainteresowani liberalizmem.

Doniosłą kwestią jest otwartość polskiego liberalizmu także na obecność ludzi wierzących, chrześcijan różnych wyznań i wyznawców różnych religii. W wielu europejskich partiach liberalnych działają wewnętrzne grupy chrześcijan, np.

---

⁷ Na temat aktualnego spektrum ugrupowań liberalnych w Rosji – J.K. Kalota, *Wpływy liberalizmu w Federacji Rosyjskiej*, Pułtusk – Warszawa 2016.

⁸ W naszym kraju ukazał się polski przekład książki autorstwa córki Borysa Niemcowa - Ż. Niemcowej *Obudź się. Rosjo! Mój ojciec Borys Niemcow i jego spuścizna polityczna*, Katowice 2016.

w FDP, czy w brytyjskiej Partii Liberalnych Demokratów. Istotna jest otwartość liberalna na Kościół otwarty, np. środowiska Klubów „Tygodnika Powszechnego”, Klubów Inteligencji Katolickiej, choć nie są to środowiska reprezentatywne dla całego katolicyzmu w Polsce. Dialog między liberalizmem a chrześcijaństwem jest ważny również w naszym kraju. Warto go zacząć.

Istotna dla wszystkich liberałów – nie tylko w Polsce – jest kwestia pogodzenia wolności z zapewnieniem bezpieczeństwa, w dobie zagrożenia terroryzmem, ale też różnorodnych nowych wyzwań np. cyberataków na tzw. infrastrukturę wrażliwą państw. Dla Polski ważne jest wzmacnianie bezpieczeństwa w ramach, a nie obok Unii Europejskiej oraz NATO, ale także niezbyt obecnej w naszym dyskursie Organizacji Narodów Zjednoczonych, tym bardziej, że w roku 2019 jesteśmy jeszcze niestałym członkiem Rady Bezpieczeństwa ONZ. Liberałowie w XX oraz w XXI w. zawsze optowali za wzmacnianiem bezpieczeństwa zbiorowego, umacnianiem roli prawa międzynarodowego, pokojowym (na ile to tylko możliwe) rozwiązywaniem sporów państwowych oraz dyplomacją wielostronną.

Ważne są różne wymiary bezpieczeństwa, w tym ekonomiczny, bo pamiętamy ważne głosy opinii publicznej w różnych państwach, domagające się „ogarnięcia” sektora bankowego czerpiącego profity mimo tarapatów finansowych ludzi klasy średniej. To na tym m.in. tle rodziły się protesty hiszpańskich „Indignados” (Oburzonych), czy ruchy „Occupy Wall Street”, „Occupy London” itd. w 2011 r., a ostatnio „Żółtych Kamizelek” we Francji czy Belgii, w 2018 i 2019 r. Istnieje pilna potrzeba „udroźnienia” kanałów komunikacji między wyborcami, a politykami, w ramach wzmacniania partycypacyjnego wymiaru demokracji.

Wyzwaniem dla różnych opcji ideologicznych w państwach demokratycznych – a zatem też dla liberałów różnych nurtów jest – przemyślenie i reforma dotychczasowych efektów polityki integracyjnej w odniesieniu do przedstawicieli wspólnot przybywających do państw europejskich z różnych kręgów kulturowych. To jeden z ważnych tematów debat przedwyborczych w wielu państwach. Już w latach 90. XX w. akcentował tę sprawę lider Międzynarodówki Liberalnej i polityk holenderskiej VVD Frits Bolkestein, czy obecny premier Holandii z tejże samej partii – Mark Rutte. Jego zwycięstwo w wyborach parlamentarnych w marcu 2017 r. wiązało się m.in. z twardą postawą wobec tych obywateli Niderlandów pochodzenia tureckiego, którzy bardziej identyfikują się mieszkając w kraju tulipanów z autorytarnym przywódcą Turcji Recepem Tayyipem Erdoganem i szerzą jego wizje właśnie w Holandii, a za nic mają wartości i udział w życiu holenderskiego społeczeństwa. Chodziło m.in. o odmowę wpuszczenia Erdogana do Holandii, który chciał tam prowadzić agitację wśród tamtejszych

Turków, (mających dalej prawa wyborcze w Republice Tureckiej) na rzecz głosowania „za” zmianami do konstytucji wzmacniającymi jego władzę prezydencką, w referendum, które odbyło się 16 kwietnia 2017 r. M. Rutte odmówił mu dając ni mniej, ni więcej do zrozumienia, że Holandia nie jest jedną z tureckich prowincji. Tak w Holandii, ale też m.in. w Niemczech, czy w Austrii, wielu mieszkających tam Turków poparło zmiany przedstawione przez Erdogana. To postawiło na porządku dziennym kwestię lojalności tych osób wobec państwa, z którymi jak się wydawało – identyfikowali się. Ten i inne problemy dostrzegł też m.in. Lars Lokke Rasmussen, liberalny premier Danii, w swoim orędziu z okazji Świąt Bożego Narodzenia w 2017 r. Zatem – jak przemodelować dotychczasową politykę integracyjną, by w społeczeństwach europejskich było więcej takich polityków, jak mający tureckie korzenie niemieccy politycy Cem Özdemir, czy Lale Akgün, czy burmistrz Londynu o korzeniach pakistańskich Sadiq Khan. Kwestia polityki migracyjnej także powinna być ważna dla polskich środowisk liberalnych, bowiem nasz kraj także jest celem, a nie tylko „strefą tranzytową” dla przybyszów z różnych państw.

Wyzwaniem jest też pokazanie otwartej formuły patriotyzmu polskiego na miarę XXI w. ze strony środowisk liberalnych. Wszak bracia Niemojowscy – opozycjoniści wobec rządów carskich stojący na gruncie konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r., Aleksander Świętochowski, Gabriel Narutowicz, profesor Mieczysław Michałowicz – jeden z głównych „ojców - założycieli” Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego, Edward Raczyński – także byli polskimi patriotami. Pokazujmy i przypominajmy te i wiele innych postaci rodzimego liberalizmu w naszych środowiskach, ale nade wszystko na zewnątrz – przypominając je antagonistom myśli liberalno-demokratycznej. Dzisiaj, szczególnie ważny jest patriotyzm konstytucyjny, oparty o szacunek dla praworządności, podziału i rozliczalności władz wszystkich szczebli, respekt dla wolności i praw człowieka, czy politycznej koncepcji Narodu, wysłowionej w preambule do Konstytucji RP – *„My, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej”*.

Skoro szacunek dla prawa i instytucji, to również dla ciągłości nie tylko prawnomiędzynarodowej państwa polskiego i demaskowania bzdur o tym, że w latach 1945-1989 nie było Polski. Bo jeśli nie było, to co z naszymi granicami np. na Odrze i Nysie Łużyckiej? Co ze Szczecinem, Gorzowem, Wrocławiem itp.? Co z wieloma aktami prawnymi tamtych lat? Przypominajmy, że taki, a nie inny kształt ustrojowy Polski po II wojnie św. to też m.in. efekt decyzji jałtańsko-poczdamskich, a zatem ZSRR i Stalin, ale też Roosevelt, Truman i USA oraz Churchill, Atlee i Wielka Brytania. Podkreślanie ciągłości państwa i pewnych jego

instytucji w polskim dyskursie m.in. historyczno-prawnym znamionuje np. dzieła naukowe konserwatysty profesora Lecha Mażewskiego, co zasługuje na uznanie, gdyż w środowisku tym dominuje swoista teoria „anihilacyjna”, zakładająca niebyt państwowości polskiej doby PRL-u. To założenie nie przyjmuje faktu o tym, że ograniczona suwerenność (szczególnie doby 1945-1956) Polski Ludowej nie niweczyła jej niepodległości jako uznanego podmiotu prawa międzynarodowego i tego, że spełnione były wówczas wszystkie trzy podstawowe elementy istnienia państwa według teorii Geорга Jellinka: była ludność, było terytorium, była władza sprawująca kontrolę na tymże terytorium. Polska wysyłała i przyjmowała ambasadorów, zawierała umowy międzynarodowe i sama je inicjowała (np. projekt Konwencji o Prawach Dziecka), jak również aktywnie funkcjonowała w różnych organizacjach międzynarodowych np. ONZ, UNESCO, uczestniczyła w rozlicznych misjach pokojowych ONZ, udzielała skoordynowanej pomocy drogą lotniczą dla głodującej Etiopii w połowie lat 80. XX w., tudzież delegowała wybitnych niepartyjnych ekspertów do organów międzynarodowych – przykładem profesor Manfred Lachs, sędzieja Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze. Z kolei do wszystkich kontestatorów faktu (a z faktami się podobno nie dyskutuje) istnienia państwa polskiego w latach 1945-1989 mam jedną radę – niech nie wazą się chwalić twórców dorobku filmowego, muzycznego, teatralnego, sportowego tamtych lat, bo przecież „Kabaret starszych panów”, „Czterdziestolatek”, „Alternatywy 4”, Irena Kwiatkowska, Franciszek Pieczka, Roman Wilhelm, Irena Jarocka, Seweryn Krajewski ale też Gerard Cieślak, Jan Tomaszewski, Zbigniew Boniek, a nawet Władysław Kozakiewicz – otóż oni wszyscy i jeszcze wielu, wielu innych nie byli komunistami i cała ich aktywność życiowa nie była pochwałą komuny. Warto wspomnieć o wkładzie SD w reformy instytucji ustrojowych, bo to w jego łonie zaproponowano ustanowienie m.in. Naczelnego Sądu Administracyjnego, Trybunału Konstytucyjnego, urzędu ombudsmana, czyli Rzecznika Praw Obywatelskich, czy przywrócenie urzędu prezydenta oraz świętowania rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja jako święta państwowego, wolnego od pracy. Zatem realizm, a nie manicheizm w widzeniu osób i spraw jest przemożną potrzebą oraz dążeniem do depolityzacji historii, przede wszystkim najnowszej, na rzecz pluralizmu podejść badawczych i różnych interpretacji badanych zagadnień. To zagadnienie wiąże się z m.in. konstytucyjną wolnością badań naukowych oraz

wolnością słowa (zob. Urbańczyk 2009). To też jedno z wyznań i zarazem zadań środowisk liberalnych III Rzeczypospolitej⁹.

Liberałowie i inni demokraci powinni nieustannie przypominać, że historia Polski to nie tylko historia Warszawy i że należy podejść z uszanowaniem do różnych także regionalnych kontekstów naszych dziejów. To wymaga wsparcia dla rodzimej humanistyki (i nauk społecznych), a zatem przeciwstawienia się totalnemu urynkowaniu publicznych instytucji akademickich, ze szkodą dla ich zadań wobec społeczeństwa.

Jest też wyzwanie natury organizacyjnej – w jakich ramach zorganizowany ruch liberalny mógłby być na trwałe obecny w polskiej polityce – czy tylko w ramach partii politycznych o niewielkim poparciu społecznym, czy wyłącznie jako frakcja wewnątrz posiadającej duże poparcie społeczne partii nie definiującej się programowo jako liberalna, czy na oba te wyżej wskazane sposoby? Pożądanym byłby ten trzeci wariant, tak, by działały partie określające się jako liberalne i zdobywały mandaty parlamentarne, europarlamentarne i samorządowe, a z drugiej strony, by politycy o poglądach liberalnych wywierali wpływ na polską politykę w ramach silnego poparcia społecznym ugrupowania (bądź więcej niż jednego), nie określającego się jako integralnie liberalne.

UWAGI KOŃCOWE

Liberalizm w różnych okresach historycznych wykazywał się tendencją do zmian, korygowania swojego podejścia w obliczu wielu wyzwań np. naukowych, technicznych, społecznych, ekonomicznych, kulturowych. Ta adaptowalność, zdolność do „inkulturacji” w różnych, odmiennych kontekstach, jest mocną stroną liberalizmu. Dzisiaj, liberałowie różnych odcieni powinni wchodzić w polemikę w obronie wolności i równości dostępu z nacjonalistami, populistami i różnej maści zwolennikami „szarpania cugłami” demokracji. To zakłada otwartość na krytykę, także co do antropologicznych podstaw myśli liberalnej. To zakłada też przyjęcie słusznej krytyki wielu (choć nie wszystkich przecież) złych efektów podejścia neoliberalnego w latach 80. i 90. XX w. w różnych miejscach świata, które – co liberałowie powinni przypominać – było stosowane przez reprezentantów innej opcji ideologicznej niż liberalizm, bo konserwatystów

---

⁹ To szczególnie w roku 2019, gdy obchodzimy wiele kluczowych rocznic dla historii najnowszej Polski i świata istotna kwestia, także ze względu na 30. rocznicę rozpoczęcia naszej drogi zmian politycznych i społeczno-gospodarczych, aby w niektórych kręgach dawnej opozycji nie występował nadmierny triumfalizm z tytułu „pokonania komuny” 4 czerwca 1989 r.

(np. Margaret Thatcher w Wielkiej Brytanii) ale też socjaldemokratów (np. Fernando Cardoso w Brazylii). Wystrzegać należy się spływania liberalizmu wyłącznie do jego warstwy ekonomicznej i pochwały indywidualnego sukcesu, bo to niepełny i skrzywiony jego obraz, jeżeli nie łączy się to z ukazaniem wolności i praw człowieka, zwalczaniem tyranii, wścibstwa władz publicznych, ale i wielkich korporacji w życie prywatne jednostek. To respektowanie nie tylko praw producentów, ale i konsumentów. To wskazywanie na to, że przesłanie zawarte w słowach piosenki zwyciężczyni Eurowizji dla juniorów w listopadzie 2018 r. Roksany Węgiel, zatytułowanej „*Anyone I want to be*”, są bliskie liberalizmowi. Oczywiście – nie trzeba być koniecznie liberałem, aby kochać wolność, bo można ją doceniać będąc przykładowo personalistą. Jednak bez uznania wolności w różnych jej wymiarach jako podstawowego składnika doktrynalnego – nie można mówić o liberalizmie.

Obserwując ważną dla debaty publicznej w Polsce aktywność wielu liberalnych intelektualistów – w tym młodego pokolenia, wielu think tanków, inspirujących czasopism i portali internetowych, odnoszę czasem wrażenie, że działania te są podejmowane na oddalonych od siebie archipelagach, które nie chcą ze sobą kooperować. Ceniąc indywidualizm, oryginalność oraz naturalny dla także tych przedsięwzięć walor konkurencyjności, wzbogacający panoramę inicjatyw promujących podejście liberalne, można czasem dostrzec ich hermetyczny charakter, ograniczenie terytorialne do metropolii i wyłącznie akademicki wymiar. Tymczasem przydałyby się spotkania i dialog reprezentantów liberalizmu z całej Polski. Nie dla ujednolicenia i tłamszenia, tudzież odgórnego „koordynowania” ale dla wymiany idei, doświadczeń, planowania tam, gdzie to możliwe wspólnych kroków. Różnorodność jest cenną oznaką żywotności także polskiego społeczeństwa obywatelskiego. Krokiem w dobrą stronę dla takich spotkań były zorganizowane w 2018 r. w Łodzi „Igrzyska Wolności”. Celowe byłoby zorganizowanie Kongresu Polskiego Liberalizmu, z udziałem partii politycznych, think tanków, grup obywatelskich, inicjatyw oddolnych, wydawców, przedstawicieli portali internetowych, przedstawicieli życia edukacyjnego, kulturalnego, akademickiego, gospodarczego i różnych partnerów zagranicznych.

Ważne jest tłumaczenie na język polski dzieł – dla wspierania wymiany myśli i nowych interpretacji – m.in. zachodnich liberałów, takich jak np. Benedetto Croce, co ważne ze względu na zbliżony kontekst kulturowy Polski i Italii od strony konfesyjnej. Dotąd u nas ukazała się jego autorstwa tylko historia XIX-wiecznej Europy. Warto, by w polskich środowiskach liberalnych podjęto kwestię przetłumaczenia jego innego, stale aktualnego dzieła pt. *Etyka i polityka*.

Już sama tytułowa koniunkcja obu bogatych znaczeniowo rzeczowników, bliska jest naukowej analizie innego liberała, Niemca Maxa Webera i stanowi dobre zaproszenie do lektury i formułowania wniosków odnoszących się do współczesności.

Na rynku księgarskim ukazało się ostatnio wiele książek o upadku liberalizmu (np. Deenen 2018). Bez wątpienia w wielu miejscach świata – choć nie popadając w przesadę trzeba stwierdzić, że nie wszędzie – występują oznaki poważnego kryzysu – szczególnie w warstwie reprezentacji politycznej – idei liberalnych. Każdy kryzys stanowi zarazem szansę odnowy, pewnego ujmując marketingowo „rebrandingu” liberalizmu. W każdym razie za Markiem Twainem można powiedzieć – modyfikując sens jego słynnego stwierdzenia – iż wiadomości o śmierci liberalizmu są zdecydowanie przedwcześnie.

BIBLIOGRAFIA

Ash T.G.

2018 Wolne słowo. Dziesięć zasad dla połączonego świata, Kraków.

Bielecki R.

1976 Valéry Giscard d’Estaing i jego Francja, Warszawa.

Deenen P.J.

2018 Why Liberalism Failed, New Haven.

Gabryś M., Soroka T.

2017 Canada as a Selective Power. Canada’s Role and International Position after 1989, Kraków.

Kalota J.K.

2016 Wpływy liberalizmu w Federacji Rosyjskiej, Pułtusk – Warszawa.

Lindner Ch.

2017 Schattenjahre. Die Rückherr des politischen Liberalismus, Stuttgart.

Niemcowa Ż.

2016 Obudź się. Rosjo! Mój ojciec Borys Niemcow i jego spuścizna polityczna, Katowice.

Simhony A., Weinstein D. (eds.)

2001 The New Liberalism. Reconciling Liberty and Community, Cambridge.

Sobolewska B., Sobolewski M.

1978 Myśl polityczna XIX i XX wieku. Liberalizm, Warszawa.

Świętochowski A.

1987 Publicystyka społeczna i oświatowa, Warszawa.

Treatgold D.

1996 Wolność. Zarys historii, Warszawa.

Urbańczyk M.

2009 Liberalna doktryna wolności słowa a swoboda wypowiedzi historycznej, Poznań.

POLISH LIBERALISM. PAST, PRESENT, PROSPECTS

Abstract: The article presents in a synthetic way the historical aspects of the "deficit" presence of liberalism on today's Polish political scene. Parties, other organizations and personalities with a liberal profile in Poland after the socio-political transformation started in 1989 were briefly described. The importance of the social-liberal trend in Poland was emphasized, because *liberalism* in Poland is often synonymously identified with *neoliberalism*, and this is only one of its versions. Original program proposals were presented that could constitute a starting point for discussion for liberal circles of various orientations. The challenges facing Polish liberalism in the third decade of the 21st century are briefly characterized.

Keywords: liberalism, Poland, political transformation 1989, liberal program proposals

ANALIZA PRZEPISÓW O PRZECIWDZIAŁANIU PRANIU PIENIĘDZY I FINANSOWANIA TERRORYZMU – SYSTEM AML W POLSCE

Streszczenie: W artykule poruszona została problematyka prania pieniędzy, a więc w tym celu została przedstawiona problematyka tego zjawiska, poprzez wyjaśnienie pochodzenia tego terminu, jego definicja, klasyfikacja, proces prania pieniędzy, jego etapy ale także system nadzoru oraz kary i sankcje. W tym celu przywoływane są różnego rodzaju artykuły i ustawy, także te z kodeksu karnego, które określają zasady przeciwdziałania praniu pieniędzy i finansowania terroryzmu. Instytucją, która nadzoruje i monitoruje zjawisko prania pieniędzy jest specjalny Urząd powołany przez Parlament Europejski, natomiast na terenie RP te zadania spełnia GIIF. Wszelkie procedury, przepisy i regulacje prawne zostały określone i zapisane (AML).

Słowa kluczowe: pranie pieniędzy, finansowanie terroryzmu, nadzór, urząd, GIIF, AML

WSTĘP

Temat przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowania terroryzmu jest obiektem zainteresowania rządu, instytucji finansowych oraz organów ścigania. Proceder ten występuje w krajach trzeciego świata, ale też w tych bardzo rozwiniętych. Pranie pieniędzy można podzielić na grunt krajowy oraz na międzynarodowy. Przepływ brudnych środków negatywnie wpływa na sektor finansowy oraz na stabilność krajową oraz międzynarodową. Aby zapobiegać nielegalnym

procederom Polska bierze udział w pracach organizacji FATF – Financial Action Task Force, czyli Grupie Specjalnej ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy¹, natomiast w Polsce odpowiedzialnym Organem administracji rządowej właściwym w sprawach przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu jest Generalny Inspektor Informacji Finansowej.² Zgodnie ze sprawozdaniem z 2021 roku, które zostało opublikowane przez Generalnego Inspektora Informacji Finansowej (GIIF) wynika, iż odnotowano wzrost liczby zawiadomień o około 37,3% w porównaniu do roku 2020 o popełnieniu przestępstwa prania pieniędzy na podstawie art. 299 kodeksu karnego. Łączna kwota wartości majątkowych, które były przedmiotem podejrzenia przestępstwa, wyniosła ok. 8,5 mld PLN. Zawiadomienia zostały przekazane do prokuratur w trybie art. 103, art. 86 ust 8 lub art. 87 ust. 3 ustawy AML/CTF.³ Powyższe dane, pokazują tendencję wzrostową wprowadzania wartości pieniężnych pochodzących z przestępstwa do legalnego obiegu gotówki. W celu ograniczenia prania pieniędzy w dniu 30 kwietnia 2021 r. została opublikowana nowelizacja ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu oraz poszczególnych innych ustaw⁴.

POJĘCIE PRANIA BRUDNYCH PIENIĘDZY

Termin „pranie brudnych pieniędzy” wywodzi się ze Stanów Zjednoczonych Ameryki z lat 20 XX w., kiedy to tworzyły się grupy przestępcze o charakterze mafijnym (Lizak 2019, s. 5-6). Największe dochody tych grup były w szczególności z produkcji i sprzedaży napojów alkoholowych, hazardu, haraczy oraz prostytucji. Natomiast ich domyślnym źródłem zarobku było prowadzenie działalności usługowo – handlowej, na przykład pralnie publiczne, sklepy spożywcze oraz myjnie. W ten sposób księgowano obrót pieniędzy, który pochodził z przestępstw jako legalny zarobek, z którego były odprowadzone wszelkie podatki. Przez co przestępcy prali gotówkę i wprowadzali ją do obiegu jako „czysty pieniądz⁵” z legalnego źródła. Warto podkreślić, iż pierwsza klasyfikacja tego

¹ <https://www.iaml.com.pl/aml/> (dostęp: 30.05.2022).

² <https://www.gov.pl/web/finanse/generalny-inspektor-informacji-finansowej> (dostęp: 31.05.2022).

³ Sprawozdanie Generalnego Inspektora Informacji Finansowej z realizacji ustawy z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu w 2021 roku, Warszawa 2022.

⁴ <https://www.parp.gov.pl/component/content/article/73691:zmiana-przepisow-o-przeciwdzialaniu-praniu-pieniedzy-nowe-instytucje-obowiazane-i-surowsze-wymogi-weryfikacji-beneficjenta-rzeczywistego> (dostęp 01.06.2022 r.).

⁵ Czysty pieniądz – Środek płatniczy, który pochodzi z legalnego źródła oraz od którego zostały odprowadzone wszelkie podatki jeżeli są wymagane.

przestępstwa w amerykańskim prawie karnym nastąpiła po raz pierwszy w prawie stanowym. Stosowną regulację przyjęto w stanie Arizona w 1985 r., a dokładnie w § 13–2317 Arizona Revised Statutes (ARS) (Lizak 2022, s. 11). Istotnym faktem jest to, że była to pierwsza typizacja nie tylko w Stanach Zjednoczonych Ameryki, ale też na świecie. Z kolei pojęcie pieniędzy można podzielić na 3 grupy zgodnie z A. Damasiewicz:

1. Czyste pieniądze – pochodzące z legalnej pracy lub działalności gospodarczej prowadzonej zgodnie z prawem.
2. Szare pieniądze – pochodzące z legalnej pracy lub działalności gospodarczej, aczkolwiek będące skutkiem nielegalnych czynności takich jak celowe zaniżanie dochodów celem obejścia podatków i opłat dodatkowych z tym związanym
3. Brudne pieniądze – pochodzące z zorganizowanej przestępczości takich jak kradzieże pojazdów, wymuszenia czy też korupcja (Damasiewicz 2010).

W polskim systemie prawnym termin „pranie pieniędzy” zgodnie z art. 2 ust. 2 pkt 14 ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu z 1 marca 2018 roku – to czyn określony w art. 299 kodeksu karnego: „Kto środki płatnicze, instrumenty finansowe, papiery wartościowe, wartości dewizowe, prawa majątkowe lub inne mienie ruchome lub nieruchomości pochodzące z korzyści związanych z popełnieniem czynu zabronionego, przyjmuje, posiada, używa, przekazuje lub wywozi za granicę, ukrywa, dokonuje ich transferu lub konwersji, pomaga w przenoszeniu ich własności lub posiadania albo podejmuje inne czynności, które mogą udaremnić lub znacznie utrudnić stwierdzenie ich przestępnego pochodzenia lub miejsca umieszczenia, ich wykrycie, zajęcie albo orzeczenie przepadku podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”. Powyższy artykuł z kodeksu karnego, dosadnie przedstawia możliwości prania pieniędzy to jest: przyjmowanie, posiadanie, używanie, przekazywanie, wywożenie za granicę, ukrywanie czy też dokonywanie transferu lub konwersji wartości pieniężnych pochodzących z przestępstwa. Ustawodawca posługując się terminem „pranie pieniędzy” niż potocznie „pranie brudnych pieniędzy” aczkolwiek bez wątplenia mają one to samo znaczenie.

ETAPY PRANIA PIENIĘDZY

Proces prania pieniędzy jest złożony oraz czasochłonny, przestępcy wykorzystują różne sposoby aby jak najszybciej oraz co ważne bezpiecznie wyprać pieniądze. Ważnym aspektem jest to, aby cały proces przebiegał jak zwykła legalna transakcja oraz nie wzbudzała podejrzeń instytucji finansowych czy organów ścigania. Można wyróżnić 3 etapy:

- - lokowanie
- - maskowanie
- - integracja

Niestety, nie zawsze występują one kolejno po sobie, bowiem mogą pojawić się czasami osobno, niekiedy wszystkie razem lub jeszcze w innym przypadku nachodząc się na siebie. Natomiast na każdym etapie nie zależnie od kolejności, proceder wprowadzenia gotówki pochodzącej z przestępstwa może zostać wykryty i udaremniony. Powyższe etapy zgodnie z literaturą występują zarówno w Polsce jak i za granicą. Poniżej scharakteryzuję każdy z etapów.

Lokowanie (ang. placement) – jest to domyślnie pierwsza faza, która oznacza wprowadzenie do obrotu środków pieniężnych, a także zamiana ich na inną materię. Faza ta, jest najłatwiejsza do wykrycia i określenia faktycznego pochodzenia pieniędzy. Lokowanie produktów może mieć takie formy jak: wpłata na konto, dokonanie przelewu bankowego na inny rachunek bankowy, zakup ubezpieczeń lub instrumentów finansowych, nabycie wszelkiego rodzaju dóbr np. nieruchomości lub pojazdów. Grupy przestępcze wraz z rozwojem specjalistycznych technik wykrywania prania pieniędzy, zaczęły stosować nowe sposoby takie jak:

- structuring czyli dzielenie wpłat polega na tym, że fikcyjne osoby dokonują wpłat na rachunki bankowe w niższych kwotach tak, by nie wzbudzały podejrzeń,
- smurfing czyli rozdrabnianie wpłat polega na tym, że podstawione osoby / słupy dokonuje wpłat na konto bankowe poniżej limitu
- refining, czyli wymiana banknotów, która polega na tym, że podstawione osoby dokonują transakcji wymiany walut o wartościach, które nie podlegają obowiązkowi rejestracji,
- blending, czyli mieszanie pieniędzy czystych i brudnych – podmioty gospodarcze o dużych i trudnych do oszacowania przepływach gotówki (np. restauracje lub kasyna) łączą dochody legalne z nielegalnymi.⁶

---

⁶ <https://www.iaml.com.pl/wiedza/etapy-prania-pieniedzy/> (dostęp: 14.06.2022).

Maskowanie (ang. layering) to już druga faza, która pojawia się w procedurze prania brudnych pieniędzy. Tutaj pojawia się oddzielenie nielegalnych pieniędzy od źródła ich pochodzenia. Celem maskowania jest w szczególności ukrycie źródła pochodzenia pieniędzy oraz zapewnienia anonimowości właściciela pieniędzy, W tym celu wykonuje się bardzo dużą ilość transakcji finansowych np.:

- przelewy na różne rachunki bankowe
- zakupy aktywów
- wymiana w kantorze na walutę obcą
- handel rzeczami inwestycyjnymi typu złoto, srebro
- transfer pieniędzy na zagraniczne rachunki bankowe, przewalutowania.

Integrowanie (ang. integration) jest to ostatnia faza, która polega już na bezpiecznym wprowadzeniu pieniędzy do obrotu, które to faktycznie pochodzą z nielegalnego źródła. Proces ten musi posiadać udokumentowane argumenty, że pieniądze zostały uzyskane z legalnej działalności.⁷ Celem tegoż etapu jest stworzenie rzekomych argumentów prawnych jak i ekonomicznych, aby udowodnić legalne pochodzenie wypranych funduszy a następnie wprowadzić je do obrotu przez wcześniej wspomniane czynności typu zakup pojazdu, kruszców czy innych instrumentów finansowo - inwestycyjnych. Przykładowe transakcje dokonywane jeszcze na tym etapie to:

- fikcyjne transakcje kupna-sprzedaży,
- transakcje importu i eksportu z zastosowaniem cen transferowych,
- kredyty bankowe,
- zakupy upadających przedsiębiorstw.⁸

INSTYTUCJE OBOWIĄZANE

Wraz z dniem 31 lipca 2021 roku do katalogu instytucji obowiązanych tj. podmiotów, które muszą stosować się do obowiązków wynikających z ustawy z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu („Ustawa AML”). Katalog ten jest bardziej szerszy, aczkolwiek w dużym ogóle należy stwierdzić, że instytucjami obowiązаныmi są aktualnie:

- banki, instytucje kredytowe i pożyczkowe, instytucje finansowe, spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe,

---

⁷ <https://langas.pl/3-glowne-fazy-prania-pieniedzy-i-zwalczanie-procederu/> (dostęp: 17.06.2022).

⁸ <https://www.iaml.com.pl/wiedza/etapy-prania-pieniedzy/> (dostęp: 17.06.2022).

- instytucje płatnicze, instytucje pieniądza elektronicznego, biura usług płatniczych, agenci rozliczeniowi,
- firmy inwestycyjne, fundusze inwestycyjne, banki powiernicze, domy maklerskie,
- zakłady ubezpieczeń, pośrednicy ubezpieczeniowi,
- kantory walut, przedsiębiorcy świadczący usługi wymiany walut (w tym walut wirtualnych),
- notariusze, adwokaci, radcowie prawni, prawnicy zagraniczni, doradcy podatkowi, biegli rewidenci,
- pośrednicy w obrocie nieruchomościami,
- podmioty prowadzące działalność w zakresie gier losowych, zakładów wzajemnych, gier w karty i gier na automatach,
- fundacje i stowarzyszenia,
- przedsiębiorcy prowadzący działalność polegającą na obrocie dziełami sztuki, przedmiotami kolekcjonerskimi oraz antykami,
- przedsiębiorcy, których podstawową działalnością gospodarczą jest świadczenie usług polegających na sporządzaniu deklaracji, prowadzeniu ksiąg podatkowych, udzielaniu porad, opinii lub wyjaśnień z zakresu przepisów prawa podatkowego, lub celnego.

Wszystkie powyższe podmioty mają obowiązek z mocy prawa wdrożyć tzw. Procedurę AML, która to stanowi fundamentalną dokumentację w firmie. Określa ona postępowanie dla każdej z wyżej wymienionych instytucji w zależności od charakteru i obszaru na którym funkcjonuje działalność.

SYSTEM NADZORU

Aby móc nadzorować i sprawować ścisłą kontrolę nad osobami i instytucjami podejrzanymi o praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu z wynikającymi z tego faktu, dnia 24 kwietnia 2024 roku Parlament Europejski na wniosek Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej, wprowadził zmiany i ustanowił Urząd ds. przeciwdziałania praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu⁹.

Utworzenie Urzędu ma na celu poprawę i zapewnienie prawidłowego nadzoru nad podmiotami zobowiązanymi, które są w grupie największego ryzyka

---

⁹ Co zmienia nowa ustawa o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy? - Infor.pl; <https://ksiegowosc.infor.pl/wiadomosci/5238656,Co-zmienia-nowa-ustawa-o-przeciwdzialaniu-praniu-pieniedzy.html.amp> (dostęp: 20.07.2024).

wystąpienia prania pieniędzy bądź finansowania terroryzmu¹⁰. W tym celu Urzędowi zostały przyznane uprawnienia takie jak: bezpośredni nadzór nad sektorem finansowym, dokonywanie monitoringu i analizy informacji niezbędnych do wykrycia ryzyka prania pieniędzy, ale także koordynację i wsparcie jednostek analityki finansowej¹¹

Nowelizacja ustawy zakłada, że powołany Urząd ma sprawować pieczę nad ochroną interesu i budżetu publicznego, ale także dba o prawidłowe funkcjonowanie systemu finansowego Unii Europejskiej. Do realizacji powierzonych zadań, Urząd może podejmować różne działania, które będą służyć do przeciwdziałania ale także niwelowaniu ryzyka wystąpienia zagrożeń związanych z praniem pieniędzy, zarówno na terenie Unii jak i poza jej granicami¹². Metody nadzoru nad przeciwdziałaniem praniu pieniędzy obejmowały między innymi: współpracę z organami nadzorczymi, opracowanie kwestionariuszy i inne narzędzia, które są ogólnodostępne np. w internecie, ale także dzięki dogłębnej analizie występowania ryzyka. Pierwsza z nich polega na opracowaniu wytycznych, zaleceń i opinii, ale także innych środków, które są określone w aktach w art. 1 ust. 2¹³. Analiza poziomy ryzyka wystąpienia zjawiska prania pieniędzy musi zawierać takie elementy jak: metodykę klasyfikacji podmiotów zobowiązanych do kategorii ryzyka, przegląd nadzorczy, który będzie obejmował samoocenę ryzyka prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, przegląd nadzorczy, który obejmuje strategie i procedury podmiotów zobowiązanych oraz ocenę czynników ryzyka związanych z klientami, transakcjami, stosunkami gospodarczymi itp.¹⁴

Ze względu na ważność powierzonych zadań, Urząd ma także prawa i przywileje wynikające ze sprawowanej funkcji. Należą do nich np. opracowanie nowych narzędzi i instrumentów, które będą skutecznie i efektywnie wspierać walkę z praniem pieniędzy i finansowaniem terroryzmu oraz sformułowanie wniosków określających zasady do organów nadzorczych¹⁵.

---

¹⁰ Rozporządzenie 2024/1620 w sprawie ustanowienia Urzędu ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy i Finansowaniu Terroryzmu oraz... - Dz.U.U.E.L.2024.1620.

¹¹ Rozporządzenie 2024/1620 w sprawie ustanowienia Urzędu ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy i Finansowaniu Terroryzmu oraz... - Dz.U.U.E.L.2024.1620.

¹² Co zmienia nowa ustawa o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy?...

¹³ <https://ksiegowosc.infor.pl/wiadomosci/5238656,Co-zmienia-nowa-ustawa-o-przeciwdzialaniu-praniu-pieniedzy.html> (dostęp: 20.04.2024).

¹⁴ <https://ksiegowosc.infor.pl/wiadomosci/5238656,Co-zmienia-nowa-ustawa-o-przeciwdzialaniu-praniu-pieniedzy.html> (dostęp: 20.04.2024).

¹⁵ Przeciwdziałanie praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. - Dz.U.2023.1124 t.j.; zob. Damasiewicz 2010.

KARY I SANKCJE

W sprawie obowiązujących kar i sankcji wynikających z naruszeniem przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu, określone zostały przepisy AML tj. Anti-MoneyLaundering. W Polsce system przeciwdziałania praniu pieniędzy został powierzony Generalnemu Inspektorowi Informacji Finansowej (GIIF), który został powołany na to stanowisko przez Prezesa Rady Ministrów. W wyniku piastującego stanowiska GIIF pełni także funkcję sekretarza bądź podsekretarza w Ministerstwie Finansów w RP¹⁶.

Aby móc pełnić nadzór i sprawować pieczę nad przestrzeganiem przepisów o praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu, GIIF współpracuje z także z: instytucjami zobowiązanymi oraz z jednostkami współpracującymi takimi jak np.: Narodowy Bank Polski¹⁷.

Jeżeli jakaś osoba fizyczna, bądź firma przekracza próg finansowy tj. 15000 euro, GIIF ma prawo, na podstawie decyzji prokuratora zajmującego się sprawą, zablokować lub wstrzymać wszelkie transakcje. Ważna jest tutaj ścisła współpraca GIIF z prokuratorem, który ma w obowiązku zawiadamiać i informować o podjęciu wszelkich decyzji, które są podejmowane w zakresie: blokowania konta lub zawieszania transakcji, wszczęciu postępowania, ale także każdych innych działań, które dotyczą prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu. W przypadku podejrzenia dokonania przestępstwa GIIF prowadzi wymianę informacji także z zagranicznymi jednostkami analityki finansowej w celu zapobiegawczym. Poza działaniami nadzorczymi i nanoszącymi sankcję, GIIF bierze także czynny udział w różnego rodzaju wydarzeniach i konferencjach, które mają na celu rozpowszechnianie respektowania przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu, ale również tworzenie nowych skutecznych rozwiązań do walki z przestępstwem wynikającym z prania pieniędzy¹⁸. Taki rodzaj współpracy jest zapewne bardziej efektywny i daje większe szanse i możliwości, aby móc zapobiegać rozpowszechnianiu się tego niepokojącego zjawiska. Ważność roli GIIF w polityce finansowej RP, jest niewyobrażalna zarówno dla bezpieczeństwa pojedynczych obywateli jak i dla całej społeczności narodowej. Wszelkie działania, które są podejmowane w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy tzn. nadzór, monitoring, czy też reklamowanie przestrzegania przepisów prawa np. poprzez ogólnodostępne strony internetowe są coraz bardziej

---

¹⁶ AML/CFT - Ministry of Finance - Gov.pl website (www.gov.pl) (dostęp: 20.04.2024).

¹⁷ AML/CFT - Ministry of Finance - Gov.pl website (www.gov.pl) (dostęp: 20.04.2024).

¹⁸ AML/CFT - Ministry of Finance - Gov.pl website (www.gov.pl) (dostęp: 20.04.2024).

skuteczne, jednakże wciąż może wymagać doskonalenia, gdyż problem prania pieniędzy, bądź finansowania terroryzmu jest jak najbardziej aktualny i pociąga za sobą coraz bardziej niebezpieczne i radykalne skutki, które wpływają na poczucie bezpieczeństwa obywateli oraz ich stosunek do obowiązującego prawa i przestrzegania przyjętych zasad.

PODSUMOWANIE

Zjawisko prania pieniędzy i finansowania terroryzmu bardzo się rozpowszecznilo i wciąż niepokoi panujące władze. W tym celu nieuniknione było wprowadzenie zmian w obowiązujących przepisach, ale także powołanie specjalnego Urzędu de facto do tych spraw, który będzie sprawował ścisły nadzór i kontrolę niepokojących działań, w których istnieje możliwość popełnienia przestępstwa prania pieniędzy. Jednakże ważna jest również ciągła współpraca pomiędzy organem sprawującym nadzór oraz instytucjami ds. finansowych, ale także z tymi spoza granicami państwa, tak aby zapobiegać rozpowszechnianiu się finansowania terroryzmu i praniu pieniędzy. Aby móc wspierać działania zapobiegawcze, niezwykle istotny jest zbiór procedur, wszelkich przepisów i regulacji tj. AML, który określa działania jakie należy podjąć w walce z praniem pieniędzy. Należy jednak pamiętać, że monitoring i kontrola pozwalają określić poziom ryzyka prania pieniędzy, a wszelkiego rodzaju sankcje, kary i zawieszenia są czynnymi działaniami, które blokują i zmniejszają zakres rozprzestrzeniania się grup lub jednostek, które prowadzą działalność przestępczą w tej dziedzinie.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

Przeciwdziałanie praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. - Dz.U.2023.1124 t.j.

Rozporządzenie 2024/1620 w sprawie ustanowienia Urzędu ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy i Finansowaniu Terroryzmu oraz... - Dz.U.U.E.L.2024.1620.

Literatura

Damasiewicz A.

2010 Przeciwdziałanie praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. Komentarz, Wydawnictwo Lex, Warszawa

Lizak R.

2019 Pranie pieniędzy w prawie polskim na tle europejskim międzynarodowym i amerykańskim.

2022 Sprawozdanie Generalnego Inspektora Informacji Finansowej z realizacji ustawy z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu w 2021 roku, Warszawa.

Netografia:

<https://www.iaml.com.pl/aml/> (dostęp 30.05.2022 r.).

<https://www.gov.pl/web/finanse/generalny-inspektor-informacji-finansowej> (dostęp: 31.05.2022).

<https://www.parp.gov.pl/component/content/article/73691:zmiana-przepisow-o-przeciwdzialaniu-praniu-pieniedzy-nowe-instytucje-obowiazane-i-surowsze-wymogi-weryfikacji-beneficjenta-rzeczywistego> (dostęp: 01.06.2022).

<https://www.iaml.com.pl/wiedza/etapy-prania-pieniedzy/> (dostęp: 14.06.2022).

<https://langas.pl/3-glowne-fazy-prania-pieniedzy-i-zwalczanie-procederu/> (dostęp: 17.06.2022).

Co zmienia nowa ustawa o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy? - Infor.pl <https://ksiegowosc.infor.pl/wiadomosci/5238656,Co-zmienia-nowa-ustawa-o-przeciwdzialaniu-praniu-pieniedzy.html> (dostęp: 20.04.2024).

AML/CFT - Ministry of Finance - Gov.pl website (www.gov.pl) (dostęp: 20.04.2024).

ANALYSIS OF REGULATIONS ON ANTI-MONEY LAUNDERING AND TERRORISM FINANCING – AML SYSTEM IN POLAND

Summary: The article discusses the issue of money laundering. Therefore, for this purpose, the issue of this phenomenon was presented, by explaining the origin of this term, its definition, classification, the money laundering process, its stages, but also the supervision system and penalties and sanctions. For this purpose, various articles and acts are invoked, also those from the Penal Code that define anti-laundering rules money and financing of terrorism. An institution that supervises and monitors The phenomenon of money laundering is a special Office established by Parliament European, while in the territory of the Republic of Poland these tasks are fulfilled by the GIFI. All procedures, rules and legal regulations have been defined and recorded (AML).

Keywords: money laundering, terrorist financing, supervision, office, GIFI, AML

FORMY ZATRUDNIENIA MŁODOCIANYCH W POLSKIM PORZĄDKU PRAWNYM

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza form zatrudniania pracowników młodocianych w polskim porządku prawnym. Z uwagi na potrzeby rynku coraz częściej młode osoby podejmują różnego rodzaju prace, często sezonowe lub dorywcze. Jednakże niezbędne z punktu widzenia ochrony małoletnich pracowników jest zapewnienie gwarancji wynikających m.in. z kodeksu pracy w celu ochrony zdrowia i zrównoważonego rozwoju osoby niepełnoletniej. Niewątpliwie, w świetle aktualnego dorobku judykatury i doktryny nie budzi już wątpliwości, iż osoby młodociane mogą podejmować pracę zarówno w oparciu o umowę o pracę, jak i w oparciu o umowę zlecenia. Takiego rodzaju rozwiązania są immanentnie związane z warunkami, jakie ciążyą na drugiej stronie stosunku pracy czy zlecenia, a mianowicie pracodawcy. W przypadku zatrudnienia osoby młodocianej musi on spełnić szereg warunków formalnych o bardziej rygorystycznym zabarwieniu, niż w porównaniu z zatrudnianiem pracowników pełnoletnich. Wobec powyższego artykuł na temat form zatrudniania pracowników młodocianych w polskim porządku prawnym został opracowany na podstawie analizy dostępnej literatury, aktów prawnych oraz badań statystycznych.

Słowa kluczowe: zatrudnienie, młodociany, pracodawca, praca

WPROWADZENIE

Niewątpliwie, polski kodeks pracy reguluje zatrudnianie pracowników młodocianych w oparciu o umowę o pracę. Jednakże pracownicy młodociani mogą także podejmować się wykonywania różnych prac w oparciu o umowę zlecenia. Dodatkowo, na pracodawcy czy zleceniobiorcy, w przypadku określonej formy

zatrudnienia podjętej przez pracownika młodocianego, istnieje szereg dodatkowych warunków do spełnienia w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju osobom, które nie ukończyły 18 roku życia. Co więcej, zatrudnianie osób młodocianych w oparciu o umowę zlecenie nie budzi wątpliwości, to jednak w judykaturze pojawiło się orzeczenie negujące takie stanowisko. Jednakże, nie sposób jest wybiórczo analizować tematyki związanej z formami zatrudniania młodocianych bez względu na całokształt regulacji prawnej odnoszącej się bezpośrednio do osób niepełnoletnich. Dopiero wtedy, jasno wynika, iż umowa zlecenie jest akceptowalną formą zatrudniania młodocianego.

DEFINICJA MŁODOCIANEGO W KODEKSIE PRACY

W celu rozważania tematyki dotyczącej możliwych form zatrudnienia pracowników młodocianych, na wstępie należy przywołać samą definicję ustawową pracownika młodocianego. Tak więc, zgodnie z art. 190 ust. 1 ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1465 z późn. zm.), (dalej: k.p.) młodocianym w rozumieniu kodeksu jest osoba, która ukończyła 15 lat, a nie przekroczyła 18 lat. Należy więc zwrócić uwagę na to, iż definicje ustawowe osoby małoletniej, nieletniej i młodocianego różnią się od siebie oraz ich regulacja znajduje się w autonomicznych ustawach. Natomiast art. 190 ust. 2 k.p. wskazuje, iż zabronione jest zatrudnianie osoby, która nie ukończyła 15 lat, z zastrzeżeniem art. 191 § 2¹-2³ k.p. Ponadto, nie bez znaczenia pozostają wypadki przy pracy i powstawanie uszczerbków na zdrowiu w przypadku osób małoletnich. W związku z powyższym Sąd Najwyższy w dniu 26 stycznia 1982 roku podjął uchwałę, w której podkreślił, iż

małoletni, który nie ukończywszy 14 lat zawarł umowę o pracę i doznał w związku z zatrudnieniem na skutek wypadku uszczerbku na zdrowiu, uprawniony jest do dochodzenia - przed organami powołanymi do rozstrzygania sporów o roszczenia pracowników ze stosunku pracy - świadczeń na podstawie przepisów ustawy z dnia 12 czerwca 1975 r. o świadczeniach pieniężnych z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych (Uchwała SN(7z) z 26.01.1982 r., V PZP 8/81, OSNC 1982, nr 7, poz. 94).

WARUNKI FORMALNE ZATRUDNIANIA MŁODOCIANYCH W OPARCIU O PRZEPISY KODEKSU PRACY

W artykule 191 k.p. zostały określone warunki zatrudniania osób młodocianych oraz osób, które nie ukończyły 15 roku życia. Przede wszystkim zatrudnienie młodocianych, zgodnie z art. 191 § 1 pkt 1 i 2 k.p. ogranicza się do zatrudniania tylko tych młodocianych, którzy ukończyli co najmniej ośmioletnią szkołę podstawową. Kolejnym warunkiem *sine qua non* zatrudniania pracownika młodocianego jest przedstawienie przez niego świadectwa lekarskiego stwierdzającego, że praca danego rodzaju nie zagraża ich zdrowiu. Zaś art. 191 § 2 k.p. wskazuje, iż młodociany nieposiadający kwalifikacji zawodowych może być zatrudniony tylko w celu przygotowania zawodowego. W tym miejscu wymaga podkreślenia co oznacza zatrudnienie w celu przygotowania zawodowego. Mianowicie, kwestię tę określa Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 sierpnia 2017 r. w sprawie praktycznej nauki zawodu (Dz. U. poz. 1644), (dalej: rozporządzenie) w którym zostało zakreślone co należy rozumieć pod pojęciem praktycznej nauki zawodu czy zajęć praktycznych. W rozporządzeniu określony jest także dobowy wymiar godzin zajęć praktycznej nauki zawodu uczniów w wieku do lat 16 oraz uczniów w wieku powyżej 16 lat. W przypadku pierwszej grupy wymiar ten nie może przekraczać 6 godzin, zaś kiedy mowa o uczniach powyżej 16 lat - 8 godzin. Należy jeszcze wspomnieć o art. 191 § 2 (4) k.p., który to warunkuje zatrudnianie osoby młodocianej, która nie ukończyła ośmioletniej szkoły podstawowej oraz niemającej 15 lat, od zgody wyrażonej przez przedstawiciela ustawowego lub opiekuna prawnego tej osoby oraz uzyskania pozytywnej opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej.

UMOWA O PRACĘ W CELU PRZYGOTOWANIA ZAWODOWEGO PRACOWNIKA MŁODOCIANEGO

Jak zostało wspomniane powyżej pracownik młodociany może być m.in. zatrudniony w oparciu o umowę o pracę w celu przygotowania zawodowego, która zgodnie z art. 195 k.p. powinna zawierać następujące elementy:

- rodzaj przygotowania zawodowego;
- czas trwania i miejsce odbywania przygotowania zawodowego;
- sposób dokształcania teoretycznego;
- wysokość wynagrodzenia.

Jednakże art. 195 k.p. nie zawiera enumeratywnie wymienionych elementów umowy o pracę w celu przygotowania zawodowego, lecz jest to tylko i wyłącznie katalog otwarty. Tak też umowa ta może zawierać szereg innych, dodatkowych elementów.

Z uwagi na szczególny status pracowników młodocianych oraz przez wzgląd na ich ochronę oraz prawidłowy rozwój ustawodawca w art. 196 k.p. określił, tym razem dokonując szczegółowego wyliczenia sytuacji, w których rozwiązanie umowy o pracę z pracownikiem młodocianym jest dozwolone. Pierwszą sytuacją jest niewypełnianie przez młodocianego obowiązków wynikających z umowy o pracę lub obowiązku doksztalcania się, pomimo stosowania wobec niego środków wychowawczych. Kolejna sytuacja aktualizuje się w przypadku ogłoszenia upadłości lub likwidacji pracodawcy albo reorganizacji zakładu pracy uniemożliwiającej kontynuowanie przygotowania zawodowego. Ostatnią zaś przesłanką jest stwierdzenie nieprzydatności młodocianego do pracy, w zakresie której odbywa przygotowanie zawodowe.

Należy także wskazać, iż

art. 196 modyfikuje tylko konstrukcję zasadności wypowiedzenia umowy o pracę w celu przygotowania zawodowego, co oznacza, iż w pozostałym zakresie do rozwiązania takiej umowy stosuje się przepisy prawa pracy o rozwiązywaniu umowy o pracę, dotyczące formy rozwiązania umowy i treści oświadczenia woli o jej wypowiedzeniu lub rozwiązaniu, trybu wypowiedzania umowy o pracę (...) (Rączka 2024, art. 196).

DOKSZTAŁCANIE PRACOWNIKA MŁODOCIANEGO

Jak już zostało wspomniane powyżej, ochrona pracowników młodocianych powinna stanowić nadrzędny cel, dlatego też w art. 197 § 1 k.p. zostało określone, iż pracownik młodociany jest obowiązany doksztalać się do ukończenia 18 lat. Ważną kwestią jest także wskazanie, że zgodnie z art. 198 k.p. pracodawca jest obowiązany zwolnić młodocianego od pracy na czas potrzebny do wzięcia udziału w zajęciach szkoleniowych w związku z doksztalcaniem się.

ZATRUDNIANIE MŁODOCIANYCH W CELU INNYM NIŻ PRZYGOTOWANIE ZAWODOWE

Artykuły 200 (1) k.p. oraz 200 (2) k.p. określają kwestie związane z zatrudnieniem pracownika w innym celu niż przygotowanie zawodowe. Mianowicie, pracownik młodociany może być zatrudniony na podstawie umowy o pracę przy

wykonywaniu lekkich prac, jak wynika z art. 200 (1) § 1 k.p. Jednakże sama definicja pracy lekkiej znajduje się w art. 200 (1) § 2 k.p., który statuuje że praca lekka nie może powodować zagrożenia dla życia, zdrowia i rozwoju psychofizycznego młodocianego, a także nie może utrudniać młodocianemu wypełniania obowiązku szkolnego. Niewątpliwie, polska definicja pracy lekkiej zawarta w przepisach k.p. została wzorowana na dyrektywie Rady nr 94/33/WE z dnia 22 czerwca 1994 r. w sprawie ochrony pracy osób młodych (Dz. U. UE. L. z 1994 r. Nr 216, str. 12 z późn. zm.), (dalej dyrektywa). W art. 3 dyrektywy zostało wskazane, że nie może wystąpić prawdopodobieństwo dotyczące tego, że wykonywana praca zaszkodzi bezpieczeństwu, zdrowiu lub rozwojowi dzieci oraz nie może negatywnie wpływać na frekwencję dzieci w szkole. Wracając do art. 200 (1) § 3 i 4 k.p. należy wspomnieć, iż to sam pracodawca wskazuje wykaz prac lekkich, jakie mogą być wykonywane w ramach wykonywanej przez młodocianego pracy. Nadto, pracodawca jest obowiązany uzyskać zgodę lekarza wykonującego zadania służby medycyny pracy oraz zatwierdzenie wykazu przez inspektora pracy. Wykaz prac lekkich zawarty jest w regulaminie pracy u danego pracodawcy.

Odnosząc się zaś do zasad ustalania wymiaru i rozkładu czasu pracy należy wskazać art. 200 (2) § 1 k.p., w którym zostało ściśle określone, iż to w gestii pracodawcy leży ustalenie wymiaru i rozkładu czasu młodocianego zatrudnionego przy lekkiej pracy, mając na uwadze obowiązki związane z edukacją młodocianego. Z kolei w art. 200 (2) § 2 i 3 k.p. został określony wymiar czasu pracy młodocianego, który w stosunku tygodniowym w okresie odbywania zajęć szkolnych nie może przekraczać 12 godzin, a w okresie ferii szkolnych nie może przekraczać 7 godzin na dobę i 35 godzin w tygodniu. W art. 200 (2) § 3 k.p. *in fine* wskazano dodatkowo, że dobowy wymiar czasu pracy młodocianego w wieku do 16 lat nie może jednak przekraczać 6 godzin.

WARUNKI KONIECZNE DO ZAPEWNIENIA OCHRONY ZDROWIA PRACOWNIKA MŁODOCIANEGO

Z uwagi na szczególny status pracowników młodocianych konieczne jest zapewnienie tej grupie pracowników odpowiedniej ochrony, której przejaw wynika wprost z rozdziału IV k.p. Art. 201 k.p. wskazuje na konieczność przeprowadzenia badań lekarskich przed przyjęciem do pracy oraz badań okresowych i kontrolnych w czasie zatrudnienia. Kluczową ochroną, pozwalającą na zbilansowanie trybu życia i rozwoju pracownika młodocianego jest także regulacja z art. 202 k.p. odnosząca się do czasu pracy młodocianego. Tak też czas pracy młodocianego

w wieku do 16 lat nie może przekraczać 6 godzin na dobę, zaś czas pracy młodocianego w wieku powyżej 16 lat nie może przekraczać 8 godzin na dobę, jak wynika z art. 202 § 1 i § 2 k.p. Do czasu pracy młodocianego wlicza się także czas odbywania przez niego zajęć szkolnych. Przy ustalaniu czasu pracy młodocianego w wymiarze dłuższym niż 4,5 godziny, nie można pominąć wliczanej do czasu pracy 30 minut przerwy, która musi być wykorzystana jednorazowo, co statuuje art. 202 § 3 (1) k.p. W tym miejscu należy także przywołać stanowisko Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu, w którym to Sąd orzekł, iż

młodociani wykonujący pracę w ramach nauki zawodu, czy też przygotowania zawodowego poza wykonywaniem czynności praktycznych, związanych z przyuczeniem się do określonego zawodu, zobligowani byli do dokształcania teoretycznego, którego czas był wliczany do czasu pracy młodocianego (...) (Wyrok SA we Wrocławiu z 12.12.2017 r., III AUa 1089/17, LEX nr 2956884).

Ponadto, obligatoryjnym rozwiązaniem jest zakaz, określony w art. 203 k.p. stanowiący o niedopuszczalności zatrudniania młodocianego w godzinach nadliczbowych ani w porze nocnej. Poprzez porę nocną należy rozumieć czas pomiędzy godzinami 22⁰⁰ a 6⁰⁰. Z perspektywy rozwoju technologicznego, nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż na mocy Factory Act z 1833 roku w Wielkiej Brytanii wprowadzono zakaz zatrudniania dzieci do lat 18 w porze nocnej, której wymiar wynosił od godziny 20³⁰ a 5³⁰, a więc przerwa ta wynosiła 9 godzin, czyli 1 godzinę więcej, niż w obecnej polskiej regulacji (Ziółkowska 2021, s.1).

Dla zapewnienia skutecznej ochrony pracownikom młodocianym, ustawodawca wprowadził, w art. 204 k.p., zakaz zatrudniania pracowników młodocianych przy wykonywaniu prac wzbronionych. Wykaz takich prac jest ustalany w drodze rozporządzenia przez Radę Ministrów. Obecnie obowiązujący wykaz prac wzbronionych młodocianym jest określony w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 2023 r. w sprawie wykazu prac wzbronionych młodocianym i warunków ich zatrudniania przy niektórych z tych prac (Dz. U. poz. 1240). Zgodnie z wyżej wskazanym wykazem można wymienić następujące kategorie prac wzbronionych młodocianym:

- prace związane z nadmiernym wysiłkiem fizycznym, wymuszoną pozycją ciała oraz zagrażające prawidłowemu rozwojowi psychicznemu;
- prace w narażeniu na szkodliwe działanie czynników chemicznych, pyłowych, fizycznych i biologicznych;
- prace stwarzające zagrożenie wypadkowe.

Niewątpliwe, wykaz prac wzbronionych pracownikom młodocianym musi być aktualizowany, wobec coraz to powstawania nowych stanowisk pracy związanych z ciągłym rozwojem technologicznym.

URLOP WYPOCZYNKOWY PRACOWNIKA MŁODOCIANEGO

Dla pracownika młodocianego urlop wypoczynkowy jest niezbędnym elementem stanowiącym możliwość regeneracji psychicznej i fizycznej. Dlatego też, w art. 205 k.p. zostało wprowadzone rozwiązanie przyznające młodocianemu pracownikowi urlop w wymiarze 12 dni roboczych z upływem 6 miesięcy od rozpoczęcia pierwszej pracy. Co więcej, z upływem roku pracy młodociany uzyskuje prawo do urlopu w wymiarze 26 dni roboczych. Jednakże w roku kalendarzowym, w którym kończy on 18 lat, ma prawo do urlopu w wymiarze 20 dni roboczych, jeżeli prawo do urlopu uzyskał przed ukończeniem 18 lat. Należy wskazać także, iż zgodnie z art. 205 § 4 k.p. pracodawca jest obowiązany na wniosek młodocianego lub ucznia szkoły dla pracujących, udzielić mu w okresie ferii szkolnych urlopu bezpłatnego w wymiarze nieprzekraczającym łącznie z urlopem wypoczynkowym 2 miesięcy. Takie rozwiązanie niewątpliwie umożliwia młodocianym, którzy pobierają naukę na zwiększenie okresu urlopu i tym samym zapewnienie większej stabilizacji między życiem prywatnym a zawodowym. Co więcej, okres urlopu bezpłatnego wlicza się do okresu pracy, od którego zależą uprawnienia pracownicze. Ponadto, bezpłatny urlop gwarantuje młodocianemu pracownikowi także zaliczenie tego okresu jako okresu zatrudnienia, co *expressis verbis* wynika z wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach:

okres urlopu bezpłatnego udzielonego pracownikowi młodocianemu na podstawie art. 205 § 4 k.p. stanowi okres zatrudnienia, o którym mowa w art. 6 ust. 2 pkt 1 lit. a ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Wyrok SA w Katowicach z 12.03.2013 r., III AUa 846/12, Biul. SAKa 2013, nr 4, poz. 41-42).

ZATRUDNIENIE PRACOWNIKÓW MŁODOCIANYCH W OPARCIU O UMOWĘ ZLECENIE

Dokonując dalszej analizy form zatrudnienia pracowników młodocianych, w tym miejscu należy odwołać się do zatrudniania tej grupy pracowników w oparciu umowy zlecenia. Na wstępie należy podkreślić, iż w wyroku Sądu

Rejonowego w Olsztynie z dnia 17 lutego 2017 roku, sygn. akt IX W 2892/16, Sąd Rejonowy wskazał, iż

wobec kategoryczności i imperatywności norm przepisów art. 200 (1) Kodeksu pracy jest oczywiste, że ustawodawca nie przewidział umów cywilnoprawnych dla takiej formy zatrudnienia - przepis art. 200¹ § 1 k.p. przewiduje wyłącznie umowę o pracę jako formę takiego zatrudnienia (...) (Wyrok SR w Olsztynie z 17.02.2017 r., IX W 2892/16, LEX nr 2250712).

Dalej Sąd Rejonowy wskazał także, że nie ma znaczenia wola pracowników młodocianych do pojęcia pracy w oparciu o umowę zlecenia.

Jednakże należy wskazać, iż zaprezentowane stanowisko Sądu Rejonowego jest w całości błędne i niesłuszne.

Po pierwsze, umowa zlecenia nie jest uregulowana w k.p. (Kotowska 2023, s. 8). Podstawy prawne umowy zlecenia znajdują się w ustawie z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1061), (dalej k.c.). Mianowicie, z art. 734 § 1 k.c. wynika, iż przez umowę zlecenia przyjmujący zlecenie zobowiązuje się do dokonania określonej czynności prawnej dla dającego zlecenie. Jak więc wynika z powyższego, jeśli umowa zlecenia odnosząca się do zatrudnienia pracownika pełnoletniego ma swoje podstawy prawne w k.c., to nie sposób jest wywodzić z treści art. 200 (1) k.p., iż zatrudnienie młodocianych może li tylko odbywać się w oparciu umowy o pracę.

Po drugie, jak wynika z art. 7 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 226 z późn. zm.), dochody małoletnich dzieci własnych i przysposobionych, z wyjątkiem dochodów z ich pracy, rent, stypendiów oraz dochodów z przedmiotów oddanych im do swobodnego użytku, podlegające opodatkowaniu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, dolicza się do dochodów rodziców. Zaś, jak wskazuje R. Kowalski w komentarzu do art. 7 wspomnianej ustawy -

(...) dochodami z pracy dzieci będą zatem dochody uzyskane ze świadczenia przez nie pracy, m.in. na podstawie stosunku pracy, umów cywilnoprawnych (zlecenie, o dzieło) (Kowalski 2020, art. 7).

Ponadto, również w poradniku opublikowanym przez Wojewódzki Urząd Pracy w Warszawie - Centrum Informacji i Planowania Kariery Zawodowej, zostało wskazane, że dozwolone jest zatrudnianie osoby, która ukończyła 13 lat za zgodą przedstawiciela ustawowego dziecka wraz z jednoczesnym zezwoleniem właściwego inspektora pracy (Niszcz, Kamiński, Wiśniewski 2012, s. 8).

W końcu, powyższą możliwość zatrudniania młodocianych na podstawie umowy zlecenia aprobuje także N. Radosh i M. Łakomecki, którzy w Poradniku dla młodzieży ponadgimnazjalnej podkreślili, iż młode osoby, w szczególności podczas wakacji, są gotowe do podjęcia pracy. Mogą więc tego dokonać w dwójnasób - na podstawie umowy o pracę lub umowy cywilnoprawnej, w tym umowy zlecenia (Radosh, Łakomecki 2015, s. 27, 30 - 32).

PODSUMOWANIE

Reasumując, należy wskazać, iż zatrudnianie pracowników młodocianych w oparciu umowy o pracę, jak i w oparciu umowy zlecenia, posiada zarówno zalety, jak i wady. Niewątpliwie, zatrudnienie w oparciu o umowę o pracę gwarantuje młodocianym szereg środków ochronnych, przewidzianych ustawowo. Jednakże zatrudnienie w oparciu o umowę zlecenie może okazać się alternatywą dla osób, które chcą podjąć pracę sezonową czy dorywczą. *Nota bene*, potrzeba zapewnienia ochrony dla osób, objętych szczególną ochroną, a więc osób, które nie ukończyły 18 roku życia, wprowadziła także szereg nowelizacji w przepisach k.p. Z punktu widzenia rozwoju technologicznego, należy ocenić zachodzące zmiany za potrzebne i kluczowe dla całościowego rozwoju młodych osób i zapewnienia im jak najkorzystniejszych warunków do pracy i nauki zawodu.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1465 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1061).
- Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 226 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 sierpnia 2017 r. w sprawie praktycznej nauki zawodu (Dz. U. poz. 1644).
- Dyrektywa Rady nr 94/33/WE z dnia 22 czerwca 1994 r. w sprawie ochrony pracy osób młodych (Dz. U. UE. L. z 1994 r. Nr 216, str. 12 z późn. zm.).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 2023 r. w sprawie wykazu prac wzbronionych młodocianym i warunków ich zatrudniania przy niektórych z tych prac (Dz. U. poz. 1240).

Orzecznictwo

Uchwała SN(7z) z 26.01.1982 r., V PZP 8/81, OSNC 1982, nr 7, poz. 94.

Wyrok SA we Wrocławiu z 12.12.2017 r., III AUa 1089/17, LEX nr 2956884.

Wyrok SA w Katowicach z 12.03.2013 r., III AUa 846/12, Biul.SAKa 2013, nr 4, poz. 41-42.

Wyrok SR w Olsztynie z 17.02.2017 r., IX W 2892/16, LEX nr 2250712.

Literatura

Kotowska L.

2023 Umowa o pracę a umowy cywilnoprawne, Prawo Pracy, Państwowa Inspekcja Pracy, Wyd. VII.

Kowalski R.

2020 PIT. Komentarz do wybranych przepisów, LEX/el. 2020, art. 7.

Niszczy M., Kamiński W., Wiśniewski P.

2012 Podstawy prawne zatrudniania młodzieży w wieku 16–18 lat. Informator, Wojewódzki Urząd Pracy w Warszawie - Centrum Informacji i Planowania Kariery Zawodowej, Warszawa.

Radosh N., Łakomecki M.

2015 Przychodzi uczeń do prawnika... część dla młodzieży ponadgimnazjalnej, Projekt „Edukacja szkolna przeciwko wykluczeniu prawnemu” finansowany ze środków funduszy norweskich i środków krajowych.

Rączka K. (red. Gersdorf M. i in.)

2024 Kodeks pracy. Komentarz, wyd. IV, Warszawa, art. 196.

Ziółkowska K.

2021 Ochrona pracy dzieci i młodocianych na polskim rynku pracy, Studia Prawnoustrojowe 51, UWM.

Źródła internetowe

1833 Factory Act

<https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/1833-factory-act/> [dostęp: 28.07.2024].

FORMS OF EMPLOYMENT OF YOUNG PEOPLE IN THE POLISH LEGAL ORDER

Abstract: The article aims to analyze the employment forms of juvenile workers in the Polish legal system. Due to market needs, young people are increasingly taking up various jobs, often seasonal or occasional. However, from the point of view of protecting minor workers, it is necessary to provide guarantees resulting from, among others: from the Labor Code to protect the health and sustainable development of a minor. Undoubtedly, in light of the current achievements of jurisprudence and doctrine, there is no longer any doubt that juveniles can undertake work both based on an employment contract and a mandate contract. This type of solution is inherently related to the conditions that apply to the other side of the employment or mandate relationship, namely the employer. When employing a minor, he or she must meet several more stringent formal conditions than when employing adult workers. Therefore, the article on the forms of employment of juvenile workers in the Polish legal system was prepared based on the analysis of available literature, legal acts, and statistical research.

Keywords: employment, juvenile, employer, work